

DEÁK FERENCZ KOR- ÉS JELLEMRAJZ.

A MAGYAR KIR. JÓZSEFMŰEGYETEM 1876. OKTOBER 17-én
TARTOTT DEÁK-ÜNNEPÉLYE ALKALMÁBÓL ÍRTA ÉS
EGYES RÉSZEIT EMLÉKBESZÉDKÉPEN ELŐADTA

Dr. DOBRÁNSZKY PÉTER
KIR. MŰ ÉS TUDOM. EGYETEMI TANÁR.

BUDAPEST,
NYOMATOTT RIGLER JÓZSEF EDÉ-nél. 1877.

DEÁK FERENCZ

– KOR- ÉS JELLEMRAJZ. –

Szent csarnokba vezet a kegyelet angyala, félistenek hajlékába, hol az oltárokon a nemzet halhatatlanai foglalnak helyet. A Pantheon megnyílik. Dicső alakok koszorús homlokai ragyognak elének. Égi fény árad a földi pályára. Érezük a nagy szellemek bűvös légkörét: lelkünk emelkedik, tisztul, szent tűzre gyulád a dicső példákon. Ott állnak ők, a nagyok, történelmi századok ormain, híva, vezetve a milliókat diadalról-diadalra és élni, haladni, boldogulni tanítják a nemzetet nemzedékről-nemzedékre.

Árpádok indítják meg az évezredek nemzetéletemet, szerevezve hazát és hozva alkotmányt; Szentek: az Istvánok és Lászlók adják a nemzetre az európai polgárisodás keresztségét; Bölcsék: Kálmánok és Mátyások szabnak neki törvényt, igazságot; Hősök: Nagy Lajosok, Hunyadyak emelnek erős paizst oltalmára és ha veszélyben forog a nemzeti jog és népszabadság: ott van a Bocskayak, Rákóczyak kezében a villám, hogy összezúzza a bilincseket; vagy ha dallá olvad a nép lelke, vágya: a nemzeti lélek elzengi örömet-buját, reményét, jogát a Dugonicsok, Kisfaludyak és Petőfik lantján. A nemzetnek prófétája támad Szécsenyiben, ki nemcsak ígéri, hogy ez ország nem volt, hanem lesz; de alkotásaival már alapköveket is rak a jövőnek, és hogy Istenben bízzék a már-már csüggeteg nép, mely múltat s jövendőt megbűnhődött már; hogy rendületlenül hiva legyen a hazának, hol élni – halni kell –: a szent tanítást megadák rá a nemzet szellemőrei, a Kölcseyek és Vörösmartayk; de dülő vész után, mely földhöz sújtá nemes küzdelmében a nemzetet, a nagy, a dicső, a bölcs ki felemel é új életre, ott áll, csak ma lépve fel az oltárköre, – atyánk, mesterünk, a haza bölcsé – Deák.

Így áll a századok füzérében körülöttünk a halhatatlanok gyémántosora; alakjaikban a század támad fel, melyet képviselének, összefogózásukban élénk tűnik a múlt idők nagy lánczo-lata, melynek kiinduló szemét Árpád és zárszemét Deák képezi. E láncz egy történelmet, egy évezredet jelent, és a távlat, melyet a jelen bűvárszeme elétár, úgy mutatja fel e nemzet ezeréves múltját, mint egy fényes pályát, mely a hajdankori kezdet mélységéből a legujabbkori haladás magaslataira vezet. Hogy e pálya fölfelé vezetett mindig és ma is fölfelé tart, – azért legyen áldott a dicsők emléke, kik a nemzeti haladás zászlótartói valának.

A nemzet haladni indult a múltban, haladnia kell ma és a jövőben. Mert haladás az élet törvénye. Megállni annyi, mini; meghalni; mert azt, a ki a haladók versenyében elernyed és megáll, elgázolja a lankadni nem tudók rohama.

De a haladáshoz szabadság kell, hogy szabadon szállhasson szívből-szívbe a vágy és a lelkek összeforhassanak a közös eszmében. Szabad pálya kell a nemes célhoz és szabadság kell a karnak, melynek munkára, tette, alkotásra feszül izma.

A bilincs, mely békóba zárja a szellemet és a kart; az akadály, melyet a haladás útjába gördít a rendszerek mestersége, olyan a haladás hatalmas törvénye előtt, mint a szikla, mely a folyam útjába áll, de melyet az elem hatalma szétrepeszt, ledönt, elsodor.

Ilyen elemi küzdelemben látjuk az európai népek tengerét e század első tizedeiben. Tengernyi folyam, melyet a haladás törvénye előre hajt, de mely a pályát eltorlaszolva találja az akadályok és nehézségek szirtéivel. Középkori jognézet és jogélet, hűbéruralom nyúge fenn és lenn. A népek milliói nem intézhetik csak hordozzák sorsukat. A teher a népé, a jog a nép uraié. Hazánkban is adót csak a nép fizet, de jogot csak a hűbérúr gyakorolhat: »nem adózunk«! volt az ősi jelszó. A föld az uraságé és a nép azért, hogy szánthatja a földet, vágthatja az erdőt, nádat, a földes urnák, az egyház és állam fejedelmeinek nehéz tizedeket fizet, robotra jár és ő csinálja az utat, melyen az uraság csengő-bongó négyes fogata robog. De ha már a mindennapi kenyérhez is drágán jut a nép, szellemi tápláléka pedig egyáltalában nincs. Iskolák hiányzanak. Még az úr sem tanul; mert a tudományt nem ismerték és ezért nem becsülhették. A tudós gúny és sajnálat tárgya akkor, midőn büszkén mondja magáról az úri

nép: »nem írok, nem olvasok, – én magyar nemes vagyok«.

A bírói hatalom Isten kezében volt; de a büntető hatalom a földes úréban, a ki kénye-kedve szerint mérte úri székein az »igazságot«. Az embertárs a földes úr előtt sokszor olyan volt, mint a szarvas jószág, melyet ostorral vagy bottal szokás ütni.

A közbiztonság felett csak a jó Isten őrködött. Betyárélet volt a gyöngyélet. Minden telek ura souverain volt azon értelemben, hogy vagyonát, személyét, becsületét korlátlan fejedelmi függetlenséggel védhette, mert abba ugyan más hatalom nem igen avatkozott.

A közgazdasági állapotok nem zavarták meg a hűbéruralmi világ symmetriáját. Kis birodalmakkal felérő területek heverték parlagon, vagy legfeljebb a gulyák, nyájak és ménesek élvezték azokon az arany szabadságot. Eke alá kevés föld került, mert a kevésből is bőven kitelt a földes úr asztalára, egyébre pedig nem kellett a termés; mert fogyasztók, utak- és közlekedési eszközök hiányában, hiányzott a vevő, nem volt piac, fehér holló volt a kereskedő és bölcséjében rengett a kezdetleges ipar. Okszerű beruházásokhoz, a föld kincseinek kiaknázásához és értékesítéséhez egyaránt hiányzott az értelem, a pénz és a hitel.

Oly időben, midőn minden nemesi kúria egy-egy kis magán álló birodalom volt, melyet a mesgye chinai fallal zárt el a világtól és a szó teljes értelmében megfelelt azon angol felfogásnak, hogy »az én házam az én váram«; mert a magyar nemesi udvar csakugyan olyan vár volt, melybe – volt rá eset – a törvényt sem eresztették be; oly időben, midőn az ősihez való merev ragaszkodás és a hátra felé nézés megkövítő merengése annyira megakasztott minden mozgást és vállalkozást, hogy a legnagyobb út, melyre a magyar úr hébe-korba ráadta fejét, legfeljebb az az út volt, mely nagy időközökben a megyeházába vezetett: nem csuda, ha az érintkezés ritkasága és érdektelensége közszellemet ébreszteni nem tudott, mikor sem alkalom, sem cél, ezek hiánya folytán pedig ösztön sem volt az eszmék, erők és törekvések egyesítésére.

Anyagi élvezkebe, evés-ivásba merült élet. Semmi magasabb cél, mely tüzet gyújthatott volna a közönyös lelkekben. Béna önelhagyottság, tompa, érzéketlen lengés zsibbasztotta a nemzettestet, mely vagy belefáradt a hosszas lélettörődésekbe, vagy elcsüggedt annyi hasztalan erőködés sikeretlenségén.

A kormány pedig idegen volt. Idegen a rendszer, mely az országos közéletet nem vezetni és fejleszteni, hanem elfojtani tűzte céljául. Absolut kormány, mely rendelkezik, de a törvény saját ötlete és önkénye; gazdálkodik a nemzet vagyonával, de úgy hogy soha nem számol senkinek és legkevésbbé – lelkiismeretének. A nemzet szent talizmánként őrizte az alkotmányt, a hatalom pedig úgy tépdelte és gázolta, mint valami értéktelen papírlomot. A törvényhozás nem a törvényalkotás hajléka, hanem sérelem- és siralomház, hol a sebzett jog- és alkotmányos érzet kesergi el fájó sérelmeit és sürgeti az orvoslást.

Gyarmati politika sugallja a közgazdasági rendszert. Elnyomás minden téren. A legfelsőbb rétegek magok is belemennek az idegen politika kelepcéjébe. Kicsinylik, lenézik, kerülük a honit: pénzőket, nyelvöket, erkölcsöket, – idegenért adják. A hazai nyelv és erkölcs csak a nép kunyhóiban talál menedéket. A nemzet mind mélyebbre süllyed a nemzeti létfeladás végzetes lejtőjén.

És mindé miatt, mindez ellen nem hogy tenni lehetne, de még gondolkozni sem szabad; mert a gondolatszabadság az erőszakos és buta censura durva fékébe van fogva. A ki szabadon szól, azt elnémítja a börtön magánya. Sőt, hogy a nép erkölcsöi is meglegyenek mételezve és módja legyen a vér vérellen való uszításának, a hatalom feltalálja és beülteti a népbecsület mérgét – a lélekvásárt, az ólmos botokat, a véres korteskedést.

Ilyen és hasonló viszonyok képezték azon gátakat, melyek hazánkban e század elején a haladás útjába állottak. Ilyen viszonyok előzték meg azon férfú jövetelét, a ki élére állott a nemzeti közéletnek, hogy felemelje az aléltságból és elvezesse az Ígéret azon földére, hova a korszellem ujjával mutatott. De míg e férfú lépteit követhetnénk, állapodjunk meg egy perczre és keressük fel a hajlékot, melyben a haza bölcsének bölcsője rengett, álljunk meg és

fedetlen fővel közeledve a szent helyhez, áldjuk meg még porát is a földnek, mely nemzetünk nagy jótevőjét kebelén hordozá.

Deák Ferencz az erdő- és viránykoszorús Zala völgy szülötte. Söjtörön Zalamegyében született 1803, October 17-én. De Söjtörön első gyermekéveit tölte csak, azontúl Kehidán, öröklött családi jószágán tartózkodott és midőn birtokától megvált, Oszterhuber sógoránál szeretett nyaralgatni Pusztá-Szent-Lászlón.

Deák Pápán és Nagy-Kanizsán tanult, a jogot pedig Győrben végezte. Pesten volt jurátus, itt állotta meg az ügyvédi vizsgálatot és mint teljesen »végzett« ember tért vissza megyéjébe, a hol legelőször tisztii ügyész, azután az árvaszék jegyzője, elnöke és végre mint táblabíró működött, de soha sem fizetésért és mindig a közjóért.

Deák működésének messzeterjedő hordereje és a megszabott idő, melynek korlátai között mozoghat igénytelen megemlékezés, nem engedheti meg, hogy Deák ifjú korára áthatóbb pillantást vessünk, bár mélyen érzem a hasznát és súlyát azon figyelemnek, melyet nagy elmék és jellemek fejlődései története követel.¹

Említettük, hogy Deák tanulmányai végeztével megyéjébe tért vissza, és ekkor lépett be Deák a tudományok iskolájából az élet és gyakorlat iskolájába – a megye házába. Mert iskola volt hajdanta a megyeház, melynek termeiben nemcsak azt tanulta meg a magyar nemes, hogyan kell a megye ügyeit intézni, hanem azt is magtanulta, hogyan kell az ország ügyeit intézni» E megyék voltak a nemzeti múlt zivataros napjaiban az alkotmány igazi védbástyái. A megyék hajthatlan ellenállásán tört meg a hatalom minden erőszakos merénylete, melyet a nemzeti jog és alkotmány ellen intézett. Itt állott fel, mint egy ember, az ősi alkotmány megőrzésére összezúdult nemesség. Itt mennydörögtek a hatalom önkénye ellen a lelkes és gyújtó szónoklatok, melyeknek alapja az alkotmány történelem és tárgya a nemzeti jog levén, megannyi élő hangokként taníták meg a gyillékony ifjú nemzedéket a nemzeti jog és alkotmány igazságaira, E termekben edződött a szellemek és érzelmek tüzes harcán a honfűi jellem, melyet sem megvásárolni nem tudott az aljasság, sem megrémíteni nem bírt a börtön meg a bakó. Innen özönlöttek a hatalom fejére a sérelmi feliratok. Ide lövelt be a korszellem verőfénye és innen sugárzottak széjjel a koreszmék a haza minden zugába. E megyetermekben intézték valójában az ország sorsát, mert a követeknek itt szabták meg azon utasítást, melylyel az ország törvényhozó tanácsába küldettek. Azért a megye háza csak oly táborokat látott a vezéreszmék szerint sorakozó pártokban, mint az országháza; sőt minél közelebb fűzte a megyebeliség kapcsa az embereket egymással a barátság, rokonság vágya bajtársi viszony lánczán: annál szorosabban tartotta össze a táborokat az eszmék és célok közössége, annál szilárdabban állották körül azon harczos zászlaját, a kit soraikban az elme és jellem felsőbbsege vezéri helyre állított

Ebbe az iskolába került a fiatal és szakmájában kitűnően készült Deák, oly időben, midőn eszméktől terhesen rengett a lég és a korszellem fuvalma áramlásba hozta az emberiség lefojtott lélegzetét. Mert a kényuralom lidércnyomása sokáig félájultan tartá a népeket. Halálcsend uralkodott a kényúri bot alatt görnyedő népmilliók között; de oly téli csend,

---

¹ Egy pontot azonban nem hagyhatok megfigyelés nélkül. Ezzel tartozom Deák szellemének, mely maga az igazság.

Vannak, a kik azt beszélnek el, hogy Deákot egy nagykanizsai tanára, Páter Martinus tanította volna meg gondolkodni, azon tanítási modora által, hogy a tanítvány okát feladataik megoldásában nem segítette, hanem egészen önmagukra hagyta, hadd törjék a fejeiket és tanuljanak meg gondolkodni. Ezen állítás valóságának hitelül hivatkoznak Deákra magára, a ki úgy nyilatkozott volna, hogy páter Martinusnak köszönheti nagy részt, ha lett valamivé; mert páter Martinus nélkül »talán« sohasem tanult volna meg gondolkodni. En ezen elbeszélésben nem látok egyebet, mint Deák nagy erényei közül a szerénységet, a hálát és óvatosságot. A szerénységet, mely minden jót mások érdemül számít, a jó tanítvány háláját és a megfontoló óvatosságot, mely jellemzően aként nyilatkozik, hogy »talán« soha sem tanult volna meg gondolkodni.

Ha ezen elbeszélés a valót fejezné ki: akkor Deák iskolatársai is ép oly nagy gondolkozókká válhattak volna ugyanazon oktatás mellett, mint Deák; azonban bármily nagy legyen is az oktatás hatalma, hitem szerint, nem páter Martinus tette Deákot nagy gondolkozóvá, hanem a bőkezű természet, mely Deákot a nagy és eredeti lélek égi adományával tüntette ki. Deák természetes lényének tiszta fényköre nem szorul a legendák görögtüzére, melynek színjátékát iskolakori mondák élesztgetik. Elme-fensége tüzénél elhalványul a regék és mondák csillogása, miként a bolygó tűz eltűnik, ha a nap ki süt az égen.

melyben mint hólepel alatt nőtt, tenyészett az emberiség szellemi vetése, míg meghozta a kikeletet és a nagy aratást a kor hatalmas szelleme, mely a népek sok százados sóhajából született.

A népnek, mely oly hosszasan húzta együtt a jószággal az igát, hogy már-már emberi voltát is elfeledé, szószólói és prófétái támadnak, a kik megtaníták arra az érzetre és tudatra, hogy ők is emberek, kiken csak úgy rajta van az isten képe, mint uraikon. A francia bölcselők kitűzték a népek feje felett a korszellem lobogóját, melyre egyenlőség, testvériség, szabadság-volt írva, Es e hármias hatalom diadalútra kelt. Bevonult a népek lelkébe, bement a királyi palotákba, hogy elfoglalja a fejedelmek trónját; utat talált a törvényhozás templomaiba és megdöntött intézmények romjain hirdeté küldetése és hatalma nagyságát. A szellem, mely nem rég igénytelen néptribunok ajkain szólalt meg, nemsokára törvénykönyvekbe ment át, a törvényből az életbe és az átalakított emberekkel sarkaiból kiforgatta az ódon társadalmat, hogy egy újat emeljen helyébe az emberi jogok alapján.

Bekövetkezett a népek feltámadásának nagy, de válságterhes kora. Az új világszellem diadalmenetet tart két világrészen. Mindenfelé oldozza a népek nyúgeit. Új eszmékkel és vágyakkal kereszteli meg az ujan szülemlő világot, bárha sokszor nagyon véres kézzel. Az események rémessége arányban állott egy új világ szülemlési kínjaival. De a korszellem diadalának nincs hatalom, mely útját állhatná. Hisz, az azon győzelmes erő, mely Északamerikában szétzúzta a gyarmati lánczot, népmozsaikokból egyesült államokat alkotott és trónjára emelé azt a szabadságot, melynek százados uralmát épen most ünnepli nem egy világrész, hanem az egész szabad világ. Ez a diadalmas szellem kelt át az Óceánon és hozta forrongásba a vén Európát, a mely nagy kínok között született újjá.

Az események borzalmi elrémíték a hatalmakat, kiknek trónja alatt rengett a föld. A közös veszedelem egymás segélyére riasztá a koronák urait és a ragadó Europa lábaira újból készíték közös erővel a nagybékót. Csakhogy a hatalmak »szent szövetsége« hasztalan volt azon igazi szent szövetség ellenében, melyre a népeket az eszmék és vágyak közössége fűzte. A rendszerek művészete, a vaskezü reactio síri csendet csinált az újból megkötözött népek között és azon édes álomban ringatta magát, hogy most már meghalt a szabadság. Pedig csak pihenőre szállt a nagy munka után, és újra üdülten felébredt megint, hogy Europa népeinek jó reggelt mondjon a nagy felkeléshez.

A népek mozogni kezdenek a sir Ítéletnap csendében, életre dobbanak a szívek, feszül, pattogzik, szertehull a duzzadó izmok a szoros, de törékeny láncz. Es virrad újra a világon; mert a börtön éj ele, a megvesztegetés lélekvására, az ijesztés és remítés rendszere meg a szellemöldöső censura olyan nyomás volt a népek ruganyos lelkén, melytől még csak magasabba pattant fel a leszorított eszmék és vágyak féket tört hatalma. Európában reggel van megint. Felrázó kúrtriadásként harsan meg újra a korszellem indulója. Forrongva tör ki újból a lefojtott áram: a pyraenei félszigeten és Italiában megint magasan lengenek a szabadság zászlói. A népek egymásután emelkedtek fel az igából.

És habár a szövetkezett erőszak kicsavarta is a felkelt népek kezéből a szent lobogót; de az áramlatot megakasztani és elfojtani nem volt többé hatalom. A korszalmék hullámai átcsapkodnak hazánk határain is, és szilaj folyamárként mossák a gátokat. Már-már látni lehetett az örvényt, melyben nemsokára együtt libegett a kényúri kormánybot meg a nemesi kúriák korhadtt fedele. A korszellem fuvalmára rezgésbe jön a nép lelke és a nemzet szellemőrei szítogatják erősen a szellemi vihart. A nemzet költői az új világszellemtől nyernek ihletet, lelkők a szabadság jövetelét hirdeti, dalaikat a zengő zivatartól tanulják és a nagy harmóniába beharsog a dalra, eszmére, szabadságvágyra gyuladt néplélek. A romlásnak indult magyarnak szívébe mennydörög Berzsenyink riadója. A Kisfaludyak lantján feléled újra a rég alélt nemzeti nyelv és megzendülnek újra a nemzeti érzés zengő húrjai. Kölcsey emelkedett hangon imádozik hymnusában és áldást kér sokat bűnhődött népére és Vörösmarthy hős dalai emlékeztetik újból a puha nemzedéket a nagy időkre, párduczos apáira

és világverő őseire. Megannyi szellemhős, a kik szinte markába szorítják az ébredő nemzetnek ősei buzogányát, hadd menjen győzelemre és ne hagyja gázolni szent örökségét, ősi alkotmányát.

Es a nemzet megérté őrszellemei hívását, ébredezik, jogai és tetteje érzetében kezd felzajlani mindjobban a kényuralom önkénykedései ellen és erőteljesen követeli jogát, szabadságát. A megyék felíratott felíratra küldenek az alkotmánysérelmek ellen. A censura, az önkényes újonczozási rendelet, a hadi adó önkényes felemelése, a királyi biztosok erőszakoskodása megannyi támadó pontokat képeznek, melyek ellen ostroma zúdul a felriadt nemzeti jogérzet. Azon megyék sorában, melyek legerélyesebben szállottak síkra az alkotmánysérelmek és kényúri erőszakoskodások ellen, ott volt a legelső között Zala megye is, és ebbe a megyébe lép ki Deák az élet és küzdelem mezejére, olyan szellemi légkörben, mely ifjú, nemes lelkét eltölté az igazság sérelmén való felháborodással és a koreszmékért lángoló szeretettel. Gazdag tanulmánynyal, mély elmével és az életkorát túlhaladó bölcs mérséklet ama fejedelmi méltóságával lépett ki a közélet küzdterére, mely neptuni hatalommal tudta kormányozni és fékezni az elemeket. Hű őre az alkotmánynak, de ép oly lelkes híve az uralkodó koreszméknek, már megyéjében lelke és vezére volt a korszerű haladásnak, úgy hogy ekkor még ugyan szűkebb körben, de már nagy küldetése valósításához fogott.

Ez alatt az országban nőttön nőtt a zúgás a hatalom önkénykedései ellen, úgy hogy a hatalom sem zárhatta el tovább fülét az idők intő szózatától és a király országgyűlést hirdetve 1825-re, megnyitja valahára újból a nemzeti törvényhozás csarnokait, melyek 13 nehéz éven át zárva voltak a nemzeti élet-czélök kultusza és a nemzeti jog fejlődése elől.

A Karok és Rendek összesereglettek az ország tanácstermébe, de nem úgy mint a kik törvénykönyvet írni jönnek, hanem mint a kik csatamezőre szállanak megvédeni az ősi alkotmányt.

Ez az a híres sérelmi országgyűlés, mely fülébe kiáltja a kényuralomnak minden bűnét és az igazság istennőjének kardjára támaszkodva követeli nemcsak az épített alkotmánysérelmek orvoslását, hanem neki dűl a munkának, hogy »körülbástyázza az alkotmányt a múltakhoz hasonló minden kényuralmi megtámadások ellen«. Már fel-feltűnedeznek a nagy koreszmék: a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés és feltűnik a magyar egén az a fényes csillag, a mely a nemzeti hátramaradás borús napjaiban eszméivel megvilágította a korszerű haladás töretlen ösvényeit és már első tettével is egyik legszilárdabb sarkkövét tévé le a nemzeti lét biztonságának és a nemzeti haladásnak. Feláll Szécsényi kimagasló alakja, kinyújtja alkotásra teremtett kezét és első »legyen«! szavára felemelkedik a nemzeti nyelv és művelődés temploma, a magyar tudományos Akadémia.

Minden jel arra mutatott a derengeni kezdő egén, hogy hajnalodik és a nemzet vágyó, epedő szívében bűvös álmoképen ott pirkallik »a kor, mely után buzgó imádság epedez száz ezrek ajakán«. Es ekkor, a haladási mámor forró napjaiban, tör ki a párisi forradalom. A kor istennője, a szabadság diadalát üli megint és szeplőtelen lobogóját kibontja a világ szeme előtt, hogy megmutassa: íme nincsen vérfolt rajta; mert a vérfolt nem a szabadsággal jár, hanem a bűnnel, melytől az istennő épen megváltani jött a világot.

Most már senki más nem félt a szabadságtól, csak a kiváltságaiért reszkető avas önzés és a kényuralom botjába kapaszkodó hatalom. A társadalom rengett a koreszmék hatalmas lökéseitől. Egyletek kelnek ki a földből, melyeket a korszellem telehintett az eszmék magvaival és valamint termékeny eső után, úgy sarjadt fel a társadalom mezején a koreszmék és reformmozgalmak dús vetése. A megtermékenyített közszellem már csak zászlótartóra vár, a ki megmutassa a haladás célját, és a vezérre, a ki rávezesse a nemzetet a diadal irtaira. Es a sereg nem várt hiába. A vezér megjött nemsokára Deákban, miután a zászlótartó megérkezett Szécsényiben, a ki zászlóját kitűzi a »Hitel«-ben, hogy reá nyomban kitáruljon a »világ«, egy igazi világ eszmék és igazságokból.

E művek roppant mozgást támasztanak, a közszellem háborog mint a tenger, melybe villámok csapkodnak. Az eszmék és elemek ily forrongása közben nyílik meg az 1830-iki országgyűlés, melynek hangulatát eléggé jellemzik Nagy Pál azon szavai, melyekkel a nagyot halló kormánynak megmagyarázta, hogy »az ország rendi nem kegyelemért esedeznek, hanem azt követelik, mihez joguk van.« De a hatalom még mindig útjába áll az áramnak, mely ennek következtében csak jobban feldagad és erősebben zajlik. Szécsényi fáradhatlanul szítja egyik kezével a reformeszmék tűzét, másik kezével pedig ép oly fáradhatlanul tesz és alkot a gyakorlati téren. A pesti kaszinó példájára, mindenfelé támadnak kaszinók, hatalmas gyűhelyeiül a reformeszméknek. S mikor már látta Szécsényi, hogy a reformok iránt felébreszté a vágyakat: akkor odaállott » stádiumával « az 183²/₆-iki országgyűlés küszöbére, hogy a reformokat pontokba szedve, logikai rendbe elje tárja a törvényhozóknak program gyanánt a reformmunkálathoz.

Ez azon országgyűlés, melynek emléke nemcsak azért marad mindenkorra bevésve a hazai történelem érczlapján, mert ez országgyűlésen vette kezdetét a nemzeti újjáalkotás magasztos munkája, hanem azért is, mert ez országgyűlésen emelkedik fel legelőször azon gondviselészerű alak, kinek jelenésétől számítható a korszellem diadala törvényhozásunkban; mert föllépésével indulnak meg a jog- és alkotmányreformok; a korszellem győz, ha ő jelen van a nemzet tanácstermében, de eredmény nélkül vesztegel, ha Deák nincs jelen.

Ezen országgyűlés termét díszíti azon követi szék, melyen Deák Ferencz legelőször foglalt helyet a nemzeti törvényhozás csarnokában, és a melyet be nem tölthetett senki, hogy ha ő távol volt.

Az ország érzi, hogy a meddő eszmeharczok órája ütött és most következik a tettek kora. Legerősebb bajnokait küldék csatába a pártok: a reformerek, conservatívek és kormánypárt egyaránt. Ott vannak a seregben elül a lángelméjü Nagy Pál; ott van merengő, magasztosán mély lelkével Kölcsey és a heves demokrata Balogh, ott emeli oroszlánfejét a tűzberagadó Beöthy; az ildomos és tapasztalt Pázmándy, Ragályi és a kit előbb kelle említenem, ott volt Erdély óriása, hogy ítéletet mennydörögjön a kényuralom feje felett, ott volt Wesselényi Miklós. A kormánypárt részén szellem, tudomány és lovagiasság vezéri polczra emelek Zsedényi Edét. De a nagyok és kiválók száma légió, csak hogy a légiónak tulajdonkép még sincsen vezére, mind csupa tábornok és hős, diadalmas a csatáúzben, de egy sem hadvezér, a ki szervezni tudja az egyes hősök személyes diadalaiból az ország győzelmét. A legnagyobb a nagyok között hiányzott még, és csak akkor érkezett meg a bölcsök bölcse, midőn a sereg indulásra kész volt, midőn megérett és megesküdtött a haladás zászlajára.

Most lép fel Deák és jelenése esemény, fellépése korszakot nyit, az ő küldetése a szó igazi értelmében gondviselészerű.

Zala megye egyik követe ezen országgyűlésen a közbecsülésben és közszeretben álló Deák Antal volt, a ki azonban követi állásáról nemsokára lemondott és a visszavonulása felett sajnálkozó követtársainak azon emlékezetes szavakat monda: »majd küldök én nektek magam helyett egy fiatal embert, kinek kis ujjában több van, mint egész magamban. 4 És küldött is, elküldte Zala megye Deák Antal öcscsét Deák Ferencz táblabírót, a ki helyét a követek házában 1833, május 1-én foglalta el. A természet mintha csak ünnepet rendezett volna tiszteletére oly gyönyörű tavasszal fogadta jövetelét.

Oh én hiszem, hogy van törvény, mely gondját viseli a világnak, hiszem, hogy e törvény a haladás törvénye. És midőn eljön az idő, hogy a nyugvó tömeg megmozduljon és belépjen a haladás áramába; midőn a világ nagy gondviselője – ama törvény, mely haladást parancsol, a meginduló tömeg élére odaállítja vezérnek az ő választottját: oh az ilyen embert igazán a gondviselés küldi; az ilyen emberre a gondviselés ruhazza bölcseségét, kegyét és minden hatalmát; ez az ember a földre szállt gondviselés maga !

Így lépett fel Deák. Nem közvitéz, nem is magasrangú tiszt, hanem egyenesen a minék a

gondviselés küldte, – vezér. Vezér, mert azzá avaták őt lelkének csendes, de hatalmas bölcsesége, mely bevilágít a bonyodalmak mélységébe és természetes gördülékenységgel oldja meg a közélet legszövevényesebb csomóit; az a mély és átható ítélet, mely nemcsak habozás nélkül felel a életkérdések magvai, hanem azt a homályos burkolatból azon tisztán és természetesen eléje állítja minden lelki szemnek, hogy lássa – szelleme napfényénél – és meggyőződjék mindenki arról; mi a való szent igazság; öntudatossága, mely mindig biztosan tartá előtte a célját és az utakat, melyek a célhoz vezetnek; józan mérséklete, mely soha sem ábrándok és álmok képei, hanem mindig a való életviszonyok határai közt tényleg elérhető jónak eszményképei felé tartott; erélye, mely lankadatlanul vitte előre a pályán a kitűzött cél felé és hűsége, mely elválhatatlanul összeszötte lelkét a jog és igazság arany sugaraival; Méltányosság, mely nemcsak meghallgat, de számba is vesz minden igaz követelést; szerénysége, mely csak azt j érezteti vele, hogy ő az eszmények és igazságok szolgája, híve, nem pedig hogy azok dicsőséges bajnoka és képviselője; szerénysége, mely szívesen részesíti a közkatonát azon győzelemben, mely túljajdonképpen az ő vezéri érdeme; szerénysége, mely szívesen koszorúz meg érdemekért másokat, midőn maga semmi koszorút el nem fogad, mert hite szerint, ha tett valamit, akkor csak kötelességét teljesíté; lángoló szeretete az emberek és a haza iránt, melyet mindennapi imájába foglalt; szeplőtelen becsülete, melynek gyémánttüztől ámuló és kegyeletes csudálatra gyulaclt a káprázó világ; szelíd, jó szíve, mely magához ölelte a boldogot a boldogtalant, a kicsit a nagyot, a pogányt, a keresztényt, az egész emberiséget; önzetlensége, mely csak mások boldogításában kereste és találta boldogságát; Derűs lelke enyelgésre, adomára hajló gyöngéd kedélye, melynek melegénél oly édesen eljátszódott a csevegő gyermek, mint a mily üdülést talált a nehéz munkák komoly munkása; ajkain a tisztán és melegen folyó szép beszéd, mely gyémántfényű keretet ad drága gondolatainak; Az a villám, mely lombos szemüdeí alul cikázott mikor munkára, diadalra kellett tüzelni a csüggeteg sereget és az a tavaszi napsugár, mely lelkének tükörén át kedélye meleg tengeréből áradt ki a környezetre, hogy életre, öröme keltsen és virágot, gyümölcsöket fakaszson az élet kenyérfáján; Az a fenséges homlok, mely sugárzott, ha eszméi világítottak; melyen az atyai jóság bűvös fénye derengett, ha gyermekei, ha családja – nemzete állotta körül; de az a homlok, melynek meg volt parancsoló méltósága és igazságosan félelmes szigora, ha ítélni kellett a rossz és bűn felett

Mind e leírhatlan egyeteme a nagy lélek és a nemes kedély csudás túljajdonainak, mely égi harmónia gyanánt zengett által lényén, ruházták fel őt ama elragadó varázs bájával és hatalmával, mely előtt első megjelenésekor hódolva és mégis emelkedve hajtott fejet a dicső kara és boldogan, büszkén követte a vezéri pálcza intését, melyet nem a tábor, hanem gondviselés adott kezébe.

Már első felszólalásával tiszteletre ragadja a lovagias ellenfelet, és a törvényhozás első nagyságai bajtársaivá szegődnek. Szűzbeszéde után, melyet az 1832/6-iki Országgyűlésen a tárgyalási sorrend ügyében tartott, a tekintélyes Pázmány fejet hajt előtte mondván: »tiszteltem Zala ifjú követének szép igyekezetét« .... A hatalmas Nagy Pálpedig egyenesen »Zala ifjú követe« mellett tör lándzsát és így ki maga is hadak vezére, Nagy Pál volt az első azon szellemhősök sorában, a kik Deák zászlója mellett vívtak csatát.

Deák ettől az időtől kezdve tanácsadója, útmutatója, oraculum volt a szabadelvű nemzetnek. Az országgyűlés nyílt mezéjén, a clubbok bizalmas falai között, zalai jószága magános csendében vagy történelmivé vált lakhelyén az »Angol királynő«-ben, bárhova viszik lépteit, a nemzet reá függeszti szemeit és bizalmas leikkel várja a kételyek és válságok idején, mit mond, mit tesz, mire int a »haza bölcsé«.

Ajkam mindannyiszor megzendült a bölcsesség hangja, valahányszor szíve húrjait küzködő néptestvérek segélykiáltásai hozták rezgésbe; valahányszor hűbéri nyűgben szorongó honfitársainak magasztos lelkére volt szüksége, hogy szabadság legyen a földön; valahányszor a korszellem kezébe adja a szövétneket, hogy világítson az új világ felé. Az

183²/₆-iki országgyűlésen is hatalmas szót emel az emberiség legdrágább tulajdonai mellett. Diadalmas bajnokát találja benne a lelkiismeret szabadság, midőn a vallástörvény javaslata került szőnyegre; és az elevenen sírbataszított lengyel nemzet oltalmára felkél nemes szíve, midőn a szerencsétlen nemzet újabb feltámadási küzdelmekre szállott. Ő mondta amaz emberies nagy szavakat: ha a világtörténet meg is tanít benünket arra, hogy »nemzetek emelkednek és nemzetek elenyésznek; de a világtörténet nem tanít, hogy a végveszély örvényében elmerüléssel küzdő nemzetet, némán és hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük. Mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek: kötelesség mégis veszélyben forgó vagy ínségre jutott embertársainkat tehetségünk szerint a veszélyből kimenteni.«

És ha szánakozó könyörgésnél egyebet nem tehetünk is az elnyomottakért: az ő bátor lelke adta meg e sajnós helyzet magyarázatát azon igazságban, melynek éles nyila metsző vádképen repült a hatalom lelkiismerete felé. Ő mondá meg azt az okot, hogy »századokig sújtott benünket s a kérlelheti en balsors vaskeze, úgy hogy most már nem tehetjük azt szerencsétlen szomszédainkért, amit 1278-ban a hatalmas Ottokár ellen Habsburgi Rudolfért véghez vitt a magyar«. Ő volt bátor és erős a népek elnyomóit azon fejedelmi szó szentségére emlékeztetni, mely szabadságot ígért a koronáik védelmére hívott, de azután lánczokba vert népeknek. Ő sürgeti a dicső ígéret valósítását, ő esdekel, hogy állíttassék vissza letiport szomszédunk elnyomott polgári szabadsága; hadd legyen egy szerencsétlen nemzet újból boldoggá; »mert szabadság nélkül állandó tiszta boldogság nem létezhetik «.

Ő maga is egyike a nép urainak, és felemeli kezét a nép hűbéri köteleinek oldozására, midőn az úrbéri rendezés ügyében lelke minden hatalmával felkél szabaddá tenni a népet, mely a röghöz van kötve.

Jó lelke két kötelességet érzett: »engedmények által tüstént segíteni a jobbágyok szükségéin« jövőre pedig »felemelni a nép önérzetét az emberiség méltóságára és kifejteni a kebleikben szunnyadó hatalmas erőt: az iparkodásnak, leginkább szabadság és tulajdon által nevelkedhető varázserejét«.

A kormánynak, mely mindig csak korlátokat szeretett vonni a népszabadság köré, megmagyarázza, hogy »nem azért jönnek össze a hon atyái a nemzet tanácstermében, hogy a hasznos szabadságot korlátolják, hanem azért, hogy szabadságot terjesztve, védve és erősítve, polgártársaikat boldogítsák«.

»Vétkes mulasztás nem alkotni törvényi, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporítja« Jelentsük ki tehát törvény által az örökös megváltások szabadságát. Oh értsük meg a szegény adózó népnek reánk függesztett epedő tekintetét, midőn enyhülést és szabadságot kér; mert »csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet szabad kezek művelik; ott erős a nemzet, hol a tulajdont és függetlenséget szabad kezek védik«.

Élesen kikél azon nézet ellen, mely a népnek az örökváltás szabadságát azért nem hajlandó megadni, mert azt az ősiség nem engedheti és gúnyosan ostorozza azokat, a kik a jobbágyok -nak nem hajlandók ugyan megadni a birtokszerzés kapacitását de megkívánják nálók hagyni a botbéli kapacitást, hiszen – folytatja keserű gúnynyal – úgy követeli az ősiség, hogy a nyolczszázados botbéli aviticitást »prout a majori bas suis acceperant« azután is úgy bírják.

Így küzd a lelkes nép- és emberbarát a szegény adózó nép emberi és polgári jogaiért. Kívánja, hogy a személy- és vagyonbátorság privilégiuma, melyet »az áldott Primae Nonus« a nemes embernek adott, kiterjesztessék hazánk egyéb lakosaira, a szegény adózó népre is. Védje törvény minden honpolgár személyét és vagyonát egyenlőkép. Ne legyen szabad törvényes kihallgatás és bírói elmarasztalás nélkül a jobbágyot sem személyében vagy vagyonában háborgatni, és legyen joga a sértett félnek, hogy sérelmének orvoslását a rendes bíróság előtt törvényes utón követelhesse. Szabad tulajdont és egyenlő jogot követelt a jobbágyok számára is, és az ő ernyedetlen szószólásának volt köszönhető, hogy habár a többség leszavazta is a VIII-ik tvczikkelyt, de törvénybe írta a királyi válasz azon pontját, melyben »Ő Felsége kívánja, hogy alattvalóinak mindegyike, tehát a parasztok nagyszámú

osztálya is, mind összesen, mind egyenkint, nemcsak földesuraik iránti viszonyaikban, de minden más részről is, minden önkény ellen védve, személyükben és vagyonukban kellő biztosságban éljen«. Méltán mondhatta Deák, hogy a magyar törvényekben nincs még ennél szebb és dicsőbb elv de méltán is áldja a magyar nép azon gondviselője emlékét, a ki személye és vagyona biztosságára oltalmazó paizst emelt a törvény szentségében.

Így indult meg Deák a pályán, mely őt a halhatatlanság ormára emelte, nemzetét pedig az ősi állapotok fojtó ködéből a megújulás üde légkörébe vitte. A nemzetet a megújulás ösztöne és vágya lángfolyamként ragadta előre a haladás utain. A törekvés láza arányban állott a hátramaradás mélységeivel. A nemzeti nyelv törvényes nyelvvé emelése; az egyházi tized; a jobbágytelkeken lakó nemesség adóra kötelezése; a nemesség-kötelezése az országgyűlés költségeinek viselésére; az ősiség, a hitbizományok eltörlése; hiteltörvény; Erdély uniója és a részek ügye eláraszták munkával az országgyűlést, mely annyi meddő eszmeharczok és sérelmi kiáltozások után a cselekvés szenvedélyétől égett. De míg a nemzet értelmes és hazafias tömege rohant a haladás útján, a főnemesség aggódva ragaszkodott kiváltságaihoz és azon veszély félelmében, hogy a szabadság kiveszi kezeikből a kiváltságos uraságot, a főnemesség a kormány oldalán állott és a kormány fizetett béreseivel együtt ellene szegült a haladók törekvéseinek. Legerősebben nyilatkozott a főrendek ellenállása a föld felszabadítása és a hűbéri kötelekek megszüntetése ellen; úgy, hogy a főrendek huzavonása és akadékosága miatt az országgyűlési munkálatok menete is hol szerfelett lassú volt, hol pedig egészen elakadt. A szabadelvű párt el volt telve méltatlankodással a haladás útjában álló főrendek ellen és Nagy Pál kemény szavakban adott hangot a közfelháborodásnak: »Hallatlan a főrendek eljárása – hetek alatt teszünk annyit, mennyit egy nap alatt kellene végeznünk. Mit cifrázzák a dolgot a főrendek! Miért nem mondják ki egyenesen, a mit üzenetükből úgy is kézzel foghatni: hogy az úri széket, s ott a földesúri despoticus hatalmat mindenekre nézve a régi lábon kívánják fentartani. Es még a királyi felség akaratára mernek hivatkozni. Hiszen O Felsége a jobbágyoknak jót akar. Ez méltatlan eljárás. Arra akarják-e a nemzetet kényszeríteni, hogy ezen, sikerre miattok nem mehető diétának elosztatásáért minden megye repraesentáljon? Hogy munkálkodásinkat király és nemzet egyiránt megunja? Azt akarják-e, hogy mindenben a nekik kedvező régi zavar maradjon fenn, s hogy még az igazságszolgáltatás hiányait se orvosolhassuk e diétán? Én ezt valóban elhiszem. Jól esik nekik a lassú perlekedés; mert birtokában vannak az elszegényedett nemesség jogainak. A mi rősz van institutióinkban, bírói, igazgatási rendszerünkben: mindemből hasznot vonnak; s azért minden javításnak ellene szegzik magokat. Ha a szegény népnek anyagi engedélyt akarunk adni: a földesúri tulajdon sérthetlenségét emlegetik, s még abból is regálét akarnak csinálni, a mi sohasem volt az, mint a bolti jog. Ha morális concessiókat javaslunk: felkiáltanak, hogy ez revolúcióra vezet; s a dolog vége csak az: maradjon a régi rősz! O Felsége segíteni akar a nép bajain; mi segíteni, javítani akarunk: s mind ez hasztalan szándék, hasztalan igyekezet. A főrendek útját állják minden javításnak«!

Szándékosan idéztem Nagy Pál szavait, mert e hatalmas történelmi hangok éles vonásokat nyújtanak a kor rajzához és míg egyrészt megvilágítják a haladás akadályait, másrészt feltűntetik a javításra és korszerű haladásra törekvő szabadelvű nemzet heves küzdelmeit, háborgó méltatlankodását a haladás gátolói ellen. Es valóban mintha századok vonultak volna el e harcok óta felettünk, oly másképp nézett ki akkorában főuraink körében a világ. Ha keblünk emelkedve szemléli napjainkban, miként állanak nemzetünk lelkes főurai ma egy sorban a nemzeti haladás buzgó képviselőivel; midőn áldó érzettel adózik lelkünk a nemzet ama nagylelkű főurainak, a kik hozzájuk méltó szívnemességgel osztják meg ma szabadságaikat, jogaikat, a polgártársaikká emelt néppel; ha látjuk a haza zivataros napjaiban főuraink sarjait vért és életet áldozni e honért és porba omlott homlokkal vértanúivá magasodni a népszabadságnak: akkor a közel múlt idők sötétségében nem ismerünk rá a dicső utódok gyarló elődeire és a nemzetükről megfejtkezett apák bűneiért csak a nemes fiak

honfiúi hűsége és véradója az engesztelő áldozat.

Avagy hihetjük-e ma, hogy volt idő és hogy csak 40 év múlt el azon idő óta, a midőn még főnemességünk nagy része nem irtózott »a nemzeti függetlenséget is áruba adni hűbéri jogainak és kiváltságainak megtartásáért s a demokráta irányú reform megghiúsításáért?!« Nem én mondom, hanem a történelem kérlelhetlen hangja beszéli el, hogy 1835-ben, midőn Ferdinánd király trónra lépett, a főrendiek többsége makacsul ellene szegült a rendek azon jog- és alkotmányos követelésének, hogy ne az osztrák császár címén nevezze magát a magyar király V. Ferdinándnak, hanem mert e néven mint magyar király ötödik, azért V-ik Ferdinándnak. Ha beleegyezett volna a nemzet, hogy Ferdinánd mint magyar király is az osztrák császár címén nevezze magát, a különben is kényuralomra törekvő kormány nem késett volna azon ráfogással, hogy a nemzet törvényhozásában önmaga lemondott az ország függetlenségéről, beleolvadt önként az új osztrák császárságba, Ausztriának tartományává lett és állami önállósága többé nincs.

A mily törhetlen kitarással küzdöttek a szabadelvű rendek a nemzeti és állami lét e veszedelme ellen, ép oly vasfejűséggel állottak a főrendiek a honárulás gyászos mezején és a kormány megszegyenítő kegyéért és kiváltságaikért való önző remegésben képesek voltak tizenhétszer visszavetni a rendek megczáfolhatlan erejű üzenetét.

Nem csuda, ha a törvényhozásban és egész hazaszerte a hü és szabadelvű hazafiak lelkét az elkeseredés mérge emészté és a kedélyek méltatlankodása kormány és főrendek ellen mind zajlóbb hullámokban tört ki. A tüzet, mely a nemzet kebelében égett, még csak élesztette a legközelebb bekövetkezett események szele.

A kormány ijedezve nézi a nemzet haladási törekvéseit. A korszellem által cselekvésre ébresztett nemzet elavult intézményeit az idő szükségéhez képest kívánta javítani. Jogai és szabadsága élvezetében testvérileg osztozkodni óhajtott a kiváltságos osztály az alkotmány sánczain kívül álló néppel. A nemzet haladni kívánt a korrallal és életszükségnek érzé a felebaráti szeretet törvényeinek tiszteletét. A néptestvérség, a jogegyenlőség és a közszabadság nem csillogó jelszavak voltak a nemzet emberies lelke előtt, hanem szent törvényei a nemzeti emelkedésnek és boldogulásnak. Törvények, melyektől jövő nagyságot, népboldogságot várt, remélt a nemzet; de törvények, melyek fenségétől a kény uraságát féltő hatalom remegett, melyeket erőszaka, minden eszközeivel üldözött amaz önámító hiedelemben, hogy kényúri fogásaival megállíthatja az idők kerekét és az emberi gőg megbirkózzhatik az események folyását intéző isten kezével!

Megnyílt újabb a kényuralom arsenálja, melynek dús készletéből előszedegette a kormány az elnyomás, a lélekvásárlás, a megfélemlítés aljas fegyvereit. A szabad szó üzött vaddá lesz megint, melyre vadászatot tart a hatalom csatlóshada; Börtön fenyegeti a honfiúi hűséget és a haladás bajnokait; És a kormánynak, melynek üres az erszénye, ha nemzeti czélok kérnek áldozatot, dus kincsei vannak a nemzeti erkölcs megrontására: csengő arannyal vásárol béreseket a megvesztegetés jellemvásárain. Fízetett kortesekkel izgatja fel a nemzet bajnokai ellen az elszegényedett és míveletlen kurta nemességet; az igazságot és haladást ólmos botokkal vereti föbe és nem irtózik testvérré uszítani a testvért.

A haladás egyik leghívebb bajnokát és a főrendek közt lelkes vezérét Wesselényi Miklós bárót nota-perbe fogatja azon beszédéért, melyet Szathmár megye közgyűlésén a jobbágyok örökváltsága mellett mondott; Vád alá helyezi Bars követét Balogh Jánost, a ki Wesselényi védelmére tartott beszédében, magáévá tette Wesselényi beperelt szavait. A hűtlenségi perek és elfogatások egymást érték. Az országgyűlési ifjúság vezéregyéniségei, ezek közt Lovassy László, később Kossuth Lajos »a Törvényhatósági tudósítások« szerkesztéséért országháborítás és felségsértés címén elfogattak, törvény és igazság ellenére börtönbe vettek; minek következtében a nemzet felháborodása nőttön nőtt és fokozódott még a kormány azon makacs magatartása folytán, melylyel minden nemzeti törekvésnek útját állotta. Legélesebben nyilvánult a kormány ellenállása és a rendek elkeseredett hangulata a

Ludoviceum ügyében meg az iparos szakoktatás kérdéseiben. A közmívelődés ügye azon időkben szomorú lábon állott, nevezetesen hiányzottak szakiskolák, melyek iparosokat neveltek volna, és a rendek mélyen áthatva az iparos oktatás szükségétől, egy törvényjavaslatot dolgoztak ki, mely szerint az ország nagyobb városaiban ipar- vagy reáliskolák állíttassanak fel, Budapesten pedig egy az egész technikai művelődést felölelő műegyetem; megajánlották e célra a szükséges költségeket és elkészíték az intézetek tervét és alapszabályait (1836-ban).

De a kormány e törvényjavaslatot is visszavetette és ezáltal megakadályozta a nemzet művelődési és boldogulási törekvéseiben. Mély fájdalom nyilait át a jövőjéért küzdő nemzet szívében és a méltatlankodás hangos zúgolódásokban tört ki az országgyűlésen.

Bezerédy megfenyegeti a kormányt, hogy vigyázzon tetteire! és felhívja nemzetét, hogy ha a kormány megtagadja úgy erkölcsi, mint anyagi fejlődésünk eszközeit, ám »keressen a nemzet önmagában segédelmet; mert nekünk magunknak is van erőnk és tehetségünk, van jogunk munkálkodni hazánk boldogításán. Azt kiáltom tehát önöknek, azt kiáltom az egész nemzetnek: hazafiak, testületek, egyesüljünk, hogy lefizethessük hazánknek legszentebb adósságunkat, hogy végrehajthassuk a legfelségesebb, legszentebb, isteni feladatot: hogy a népet nevelhessük«!

Maga a mértéktartás nagy mestere Deák sem fojthatá el keble felháborodását. Metsző gúnnyal szavaz hálát a kormánynak azért, hogy leemeli arczárói az álczát és tisztán kimutatja ezen új tényével is, hogy hazánk javának ellensége. E kiábrándulás, »a kormány meztelen politikája jobban kifejti – monda – a nemzeti ellenzéki erőt, mint minden összművészeti intézetek. Mi semmi egyebet nem akarunk, mint törvényt alkotni, mely a népet erkölcsileg s anyagilag kifejthesse. És a kormány közbelép, hogy minket ebben megakadályozzon! hogy a nemzetet haladásában elnyomja. Szerencsétlen egy politika! Csalfa és nyomorult egy számítás! Arra szavazok, hogy a feliratot ismételjük; de azt tanácslom a nemzetnek, hogy csak önmagában bízzék«.

Arany tanács, mely 1830-ban hangzott fel Deák ajkain, de mely minden időkre szóló szent intelem. Az országgyűlés végéhez ért és az elkeseredés határt nem ismert. Beöthy Ödön apostoli emelkedettséggel monda el búcsúbeszédét és zárszavaiban fájdalom- és buzgalomtól szentelt hangon figyelmezteté a rendeket, hogy »épen holnap, midőn ezen országgyűlésen utoljára gyülekezünk össze, épen holnap áll a napi evangéliomban: Elmegyek ahoz, a ki engem küldött; és ti menjetek, hirdessétek az isten igéjét napkelettől napnyugotig! Menjünk tehát mi is hirdetni az ígét ama keserű érzelmekkel, melyeket keblünkben viszünk magunkkal«.

Es ők elmentek, a nemzet apostolai, hirdetni széles e hazában a haladás és szabadság szent ígét és a nemzet követé hívásuk szózatát. A nemzet megtanulta honatyái vitáiból a közélet szükségait, szívta eszméikből a korszellem megifjító levegőjét, eltelt a reformok után lángoló vágygyal és az elnyomatás sötét éjeiben már derengeni kezdett a virradás.

A bezárult országgyűlésnek csak egy nagy alkotása van, a budapesti lánczhíd, mely összeköti az ország két felt, de nemcsak két partot köt össze, hanem két korszakot is, a kiváltságok korszakát a jogegyenlőség korszakával. Az a nemes, ki csak vámfizetés mellett léphetett fel ama hatalmas oszlopok által emelt ívekre, e hídon ment át a nem adózás korszakából azon korszakba, a hol minden honpolgár egyenlő részese a polgári jogoknak, de egyenlően is viseli a közterheket. Az uralkodó korszellem e hídon át tartotta legfényesebb diadalmenetét és bevonulását legújabbkori jogéletünkbe.

A legnagyobb magyarnak« nevezte el a nemzet hálás közitélete ama nagy fiát, ki nemzetünk haladásának és dicsőségének e felséges diadalíveket emelé, legyen a dicső emléke áldva, megszentelve!

Az 1832/6-iki országgyűlés egyedüli messzeható alkotása tehát a budapesti lánczhíd emelésére irányult törvény volt; de ezenfelül azon országgyűlés csak ama keserű

gyümölcsökben hozott dus aratást, melyek a kormány és pártja által elhintett viszály magvaiból keltek ki a méltatlankodó nemzet szívében. Es a kormány nem állott meg, hanem tovább sülyedt a veszedelmes lejtőn. Nem volt elég a börtön, a megvesztegetés és a nemzeti vérengzésre nevelt korteskedés, hanem hogy meghasonlást és életemésztő szertevonást támaszson a haza békés népei között, reá tette bűnös kezét a szent korona oltalma alatt élő néptestvérek nyugalmára, hogy széttépje a testvéri érzet ama szálaít, melyekkel történelmi századok életközössége füzte össze c haza népeit.

A kormány nem átalotta a magyar nemzet ellen szítani a szláv mozgalmat és ez által olyan tüzet gyújtott meg e hazában, melyet végkép eloltani nemcsak mai napig sem akadt hatalom, de sőt az idők folyamában oly végzetes bajjá fajult, a mely magának a monarchiának életgyökerein rágódik és megdöntéssel fenyegeti magát a törzset. A hazában szerteszéjjel dúló pártharczok zajlásai közben, a kigyújtott nemzetiségi viszály tovaaharapózó tűzvésze kíséretében nyílt meg 1839, Junius 6-án az 1839/40-iki országgyűlés, melyre tömör csatarendekben jelentek meg az ország Karai és Kendéi. A haladók szabadelvű seregének élén ott áll a bölcs vezér, Deák Ferencz klasszikus alakja. Tekintélye és hatalma oly általános már, hogy az események folyása vezéri intésétől nyer irányt és magok az ellenpárt vezérei is úgy nyilatkoztak, hogy azon kérdésre: mire fog vezetni ezen országgyűlés? csak Deák adhat feleletet. Már oly hatalom, a ki történelmet intéz és jövőt szab. Ott vanak táborkarában az ismert bajnokok közül: Klauzál, Pázmándy, Palóczy, Beöthy és az új nemzedék hősei sorából: Szentkirályi, Pulszky, körülötte sorakoznak Szentiványi, Fráter, Zárka, Luka és mások.

A főrendi ellenzék élén felemelkedik gróf Batthyányi Lajos. Monumentális fején a jellemfenség méltósága trónol és sugárzó homloka szinte várja a vértanúi koszorút.

A conservativ főrendeknek is támadt vezére a láng elméjű Dessewffy Aurél gróf személyében.

A kormány bizalmas férfi a Mednyánszky Alajos báré) magyar kamarai alelnök volt.

Ily férfiak vezetése mellett sorakoztak a csapatok.

És az országgyűlést maga a királyi Felség V-ik Ferdinánd személyesen nyitá meg. A korona előadása három oly indítványt tartalmazott, melyek ellen a nemzetnek kifogása nem volt: újonczállításra, katonaelátás – és Dunaszabályozásra vonatkoztak az indítványok. A Dunaszabályozását, mely folyam árjai 1838-ban is annyi pusztítást okoztak, a nemzet maga is égető szükségnek tartotta; de mély sérelmek sebeiben szenvedett, a kényúri hatalom által vérig bántva. A nemzet hű fiai a szabad szóért törvénytelen börtönben sínlődtek. Királyi biztosok erőszaka gátolta az önkormányzat jogát. Tapodva volt jog és alkotmány. Veszélyben forgott maga a törvényhozói szabadszólás és függetlenség. Es ily viszonyok között a, szabadelvű ellenzék nem vehette figyelembe a királyi előadást, mindaddig, míg a hatalom nem orvosolta előbb a nemzeti jogon és alkotmányon ejtett-sérelmeket. Mi czélból is fogtak volna a törvényhozás munkájához, ha szabadon szólani nem lehetett, ha a szabad szóért veszélyben forgott a személybiztonság; mi végre alkottak volna törvényt, ha a fennálló törvényeket is lábbal tapodja a hatalom Önkénye?

Deák a vezér ünnepélyesen kijelenté, hogy bármennyire is vérezzék keble a történteken; bármennyire is égesse keblét a fájdalom azon tény miatt, hogy honfitársait és barátait a börtön emészti; de kötelességének érzi, keble fájalmát a közérdeknek, a haza boldogságának feláldoznia, s biztosítást szereznie küldői s a haza számára a képviselőlet függetlensége iránt. A baráti érzelem feláldozásával is kinyilatkoztatja tehát, hogy míg e nemzeti sérelem orvosolva nem lesz, addig az ellenzék semmi más tárgyba nem avatkozhatik. A haza iránti szent kötelesség hatalmas szava előtt el kellett némulni a részvét, a baráti és szeretet meleg érzelmeinek. Egyes polgárok sorsának enyhítésére oda nem adhatták a nemzet jusait – monda Deák követi jelentésében; S a polgári szabadság sérelmeit elhallgatni véteknek tartották még akkor is, midőn annak fentartásához a reménynek utolsó szikrája is elenyészett; mert úgy vélekedének, hogy a mit a hatalom ront meg, az ismét feléledhet; de a mit a nemzet

könnyelmősége önként odavet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni ritkán lehet. A nemzet sérelmeinek panaszlása. helyett kegyelemért esdekeln a hatalom előtt annyi lett volna, mint a történetet tetteg helyeselve, vétek bélyegét nyomni a szenvedőkre, s a nemzeti jogok árán szerezni nekik szabadulást. A nemzet jogai nem ilyen áron, de semmi áron sem eladók.

Így szólott a hatalom szemébe a szabadelvű nemzet bölcs vezére és szavaiból már füleinkbe csendülnek azon alaphangok, melyekhez lelke mint a nemzeti üdvösség örök hitágazataihoz, minden körülmények között törhetlenül hű maradt és a nemzetet végre is győzelemre vezette. Már akkor óva int azon igazságra, hogy a mit a hatalom erőszakkal elvesz, az visszaszerezhető az idők folytán; elveszve csak az van, a mit a nemzet önmagától felad. Már akkor tanítja nemzetét azon nemzeti imára, hogy a hazáért mindent áldozhatunk, de a hazát kockáztatnunk semmiért nem szabad.

De a főrendek, mint mindig, most is útjába állottak a jog és alkotmány hű őreinek. Arra számítottak, hogy csökönös ellenállással kifárasztják, ellankasztják a nemzet önvédelmi erejét. Hasztalan esdeklett hozzájuk nemes lelkével gróf Batthyányi Lajos. Hasztalan kérte a főrendeket neveik becsületére, hogy ne speculáljanak a törvényhozás azon részének elbágyadására, a mely már két országgyűlésen keresztül tartóztatja vissza a nemzetet a diplomatikai öngyilkosságtól. Ne hívják fejükre a főrendek a mostani nemzedék gyalázatát és a jövő kor átkát.

A főrendek amnestiát kértettek volna a nemzettel akkor, midőn a nemzet volt a vérig sértett fél és midőn a kegyelemkérés egyértelmű lett volna a nemzet pulya meghunyászkodásával, a hatalom jogtapodó merényleteinek felbátorításával és a nemzeti szabadság eljátszásával.

A nemzet hű fiai tehát nem borulhattak porba kegyelemért a kényúri hatalom előtt, hanem emelt fővel követelték a törvényszegőtől a sértett jog és alkotmány szentségét. Úgy hogy: végre a király megígérte a szólásszabadság tiszteletben tartását és a bírói hatalom függetlenségének megóvását. April. 29-én pedig elrendelte a király, hogy »mind azon személyek, kik politikai okok miatt perbe fogattak és elítéltettek, teljes szabadságba helyeztessenek, a még folyamatban levő perek pedig megszűnjenek«.

És így a nemzet végre is diadalt aratott az erőszak felett, a nemzet jogait a királyi szó szentsége biztosítja újból; a börtönök lakatai lehullottak és szabadokká lettek megint a nemzet hű fiai. Az első Május nemcsak a feltámadt természet győzelmi ünnepe volt, hanem örömnep és diadalünnep széles e hazában. Azok sorában, kik a hazának ily ünnepnapot szereztek legeitül állott a haza bölcse, Deák, Es ez nem volt az egyedüli ünnepnap, melyet nemzetének a haza bölcse szerzett.

A küzdelmeiből felegyenesedett nemzet most már szabadon, bátran, könnyebbült lélekkel láthatott a haladás munkájához. Megindulnak újból az úrbéri munkálatok. A váltó- és hiteltörvények; a kereskedés és gyárak, a közkereseti és részvénytársaságokról intézkedő törvények megnyiták nemcsak a jogegyenlőség felséges korát, hanem reá terelék a nemzetet az anyagi haladás és boldogulás ösvényeire. Elénk eszmecserék érlelek a vallás és vegyes házasságok szabadságát tartalmazó kérdéseket; a polgárjogok kiterjesztettek a zsidókra is, a menyinyire a rendek azt a kormány megnyirbálásai mellett tehetek; méltányosabb képviselőket követeltek a városok a törvényhozásban. A nemzeti nyelv elfoglalja jogos uralmát. Magyar hang zeng a nemzet ajkairól a törvényhozás templomában. Magyar hangon szól királyához, ha üdvözli, vagy ha felír a nemzet. És a magyar nyelv uralma kiterjed a kormányzat és közélet több ágára. Erélyesen buzgólkodtak a rendek a népnevelés ügyében, melyet a kormány szívósan mellőzött; országos választmánynak jutott feladatául büntető törvénykönyvet dolgozni ki, mely munkálat a magyar név becsületére való módon készült el.

Ezen országgyűlés, mely a közelkeseredés érzelmei között nyílt meg, és melyet reménytelen kezdete már-már terméketlenségre látszott kárhóztatni, végre mégis dús aratást hozott a nemzetnek az engesztelődés szellemében, a sérelmek orvoslásában, az alkotott

törvényekben és a jövő számára gazdagon elhintett magvakban.

Es aratásáért a nemzet főképp azon magvető emlékét áldhatja, a ki két kézzel dolgozott nemzete boldogságán. Deák nélkül ezen országgyűlés, melynek rendi már-már elernyedtek a kormány és a főrendek makacs ellenállásán, alig hozott volna a nemzetnek oly eredményeket, a minőket az tényleg hozott E feltevésünkben igazolnak azon idők, midőn Deák széke a törvényhozásban üres maradt. Akkor az országgyűlés kezei is üresek maradtak a nemzet nem kapott tőle sok hozományt.

Annál nagyszerűbb készülődéseket tesz a nemzet a jövő országgyűlésre. A munka heve és a reformmozgalmak áramlata átcsap a közélet minden terére. A megyegyűléseken élénk dolog foly. A nemzeti haladás programján dolgoznak. Létrejön a szathmári 12 pont, melyeket követutasításaikba foglalnak a megyék. Új erők vegyülnek a jövő munkájába. Az irodalom hatalmas lökést ad a haladásnak. Es főképp az időszaki sajtó erein árad az eszmék folyama a hazában szerteszét, Lángszellemek ragadják meg a szövétneket és lelkeik villama csapkod bele az elemek zajgó hullámvászába. Kiáll a reformharczok mezejére a »Pesti Hírlapban Kossuth, ki ellen Szécsényi a » Kelet Népével« száll síkra és a kigyuladt harcok tüzébe belép Desewffy Aurél, hogy éles szellemével megoldja a küzdelem csomóját és bíróként mondjon ítéletet a viaskodó óriások között.

E hadakozások közben, a nemzeti hajlékok körül felüté ólalkodó fejét a pánszlávizmus réme és az orosz propaganda sötét keze erősen hintegeté a néptestvérek csendes tűzhelyei körül a vihar magvát.

És így belopózott az a tengeri kígyó hazánk földére is, a mely időről-időre felemeli szörnyeteg testét az események tengeréből és elnyeléssel ijesztgeti az európai népek nyugalma és boldogságát.

Szécsényi akadémiai beszéde olajat önt a tűzre; de feltámad a graefenbergi »politikai halott« óvó szózata, hogy hirdesse a nemzetiségek között a méltányosságot és tanácsolja az alkotmányosságot, mely összeforaszsa a monarchia népeit az absolutizmus és pánszlávizmus erőszakossága ellen.

Es míg így hullámvászt a nemzeti élet az idők mozgalmas folyamában, elérkezett az 1843-iki év tavasza, midőn a király Május 14-ére Pozsonyik országgyűlést hirdetett. És most mintegy jeladásra, országszerte megindulnak a követválasztási tusák.

Az elveikért mindenre kész pártok úgy fegyverkeztek és mentek a választó gyűlésekre, mintha tűzbe mentek volna. Rábészélés, megvásárlás, etetés, itatás előzték meg a választási napokat. A választásokra meg töltött pisztolyokkal, fokosokkal, ólmos botokkal seregett a kortesvezérei által feltüzelt nép. Es volt elég hely, a hol vérfolt hullott a követi megbízó levélre.

Volt ez időben egy embere az országnak, a ki míg a nemzet óriásai verekedtek, csendes nyugalommal ügyelt az idők ujjára. Nem vegyült a napok harczaiba; de úgy állott a hullámok között, mint a világító torony a háborgó tengerben. A nemzet reá függeszté tekintetét, az ő bölcsességétől várta a révhez jutást, haza szeretete és igazságossága úgy tündöklött, mint a nap az egén; jelleme törhetlen szilárdságába veté meg a nemzet bizalma horgonyát, őt tekinté a nemzet pártatlanul azon vezérének, a ki biztos győzelemre vezet, de a ki nélkül nincs, nem lehet győzelem. Ez az ember – jól tudjuk – Deák Ferencz volt.

Es mert ő vele győzhetett vagy bukott a haladás ügye, a haladás gátolói, a kormány- és a conservatívpart túlbuzgó hívei módot kerestek, hogy megbuktassák Deákot és vele a haladás ügyét. Es erre megjött az alkalom.

A szabadelvű haladópart a következő országgyűlés egyik sarkalatos programmpontjául tűzte ki, hogy a nemességre is kiterjesztessék a megyei közigazgatás költségeinek vagyis a házi adónak viselése. És Deák Zalában előre kijelentette, hogy csak azon feltétel mellett fogadhatná el a reáruházandó követi küldetést, ha a megye utasításába teszi a nemesi adózást is. Ezen feltételt archimedesi pont gyanánt ragadták meg az ellenpártiak és felbérelt

kortesükkal, Forintossal fellármáztatták a kurta nemességet, hogy az »ősi nemesi szabadság« veszedelemben forog, Deákot kikiabálták hazaárulónak és a nemzet ellenségének, mert adót akar vetni a szabad nemességre és azt paraszttá akarja tenni. Forintos kiadta az ősi jelszót, hogy »nem adózunk«! és becsődítve a felizgatott bocskoros nemesi hadat a megye székhelyére, erőszakkal kivitte a megyei értelmiség egyhangú ellenzési daczára, hogy a követi utasításba a nemesek nemadózása tétessék bele.

A nemzet országos csapásnak tekinté e szomorú esetet; Zala értelmes és hazafias közönsége pedig égett a szégyen- és gyalázattok Deák fájó szívvel vonult vissza sógora birtokára; de Mi barátai Csányi és Horváth összeállottak, hogy diadalra juttassák a haladás ügyét és elégtételt szerezzenek megbántott barátjuknak, s habár Deák kérve-kérte őket, hogyne izgassanak, hanem inkább csendesítsék a kedélyek forrongását, barátai olyan fegyverekhez nyúltak, mint a milyenek ellen küzdeniök kellett, habár Deáknak megígérték, hogy ők csak az ügyért és csak nemes fegyverekkel fognak küzdeni. Megkezdtek ők is a korteskedést, az itatást, etetést, a fizetést, kitűzték Deák nevével a korteszászlót, mely alatt az ellenpárttal véres összecsapások is fordultak elő.

Deák ezt megtudta, de csak a követválasztás előtt néhány nappal. Azonnal írt a megye alispánjának és határozottan kijelentette, hogy a vérrel fertőzött mandátumot el nem fogadhatja semmi szín alatt, még akkor sem, ha az adózás elve adatnék utasításba. Felkérte az alispánt, hogy a követválasztáskor, ha neve szóba jönne, jelentse ki ezen elhatározását, melytől élnem állhat.

Ez mind hasztalan volt. Az adó utasításba ment és Deákot megválasztották követnek. Azonban Deák elhatározásához hajthatlanul hú maradt. A követséget nem fogadá el. Barátai és hívei erőszakoskodtak, mindennemű szemrehányásokkal és bántalmakkal igyekeztek őt a követi megbízás elfogadására bizni, őt önfeledtségükben és indulatosságukban Isten ellen vétőnek, a haza iránt hűtlennek, Zalamegye ellen hálátlannak nevezték, majd gyávasággal és hiúsággal vádolták, s bárha e keserű kifakadások órákon át hullottak fejére a megyegyűlés termében, ő ingatlan maradt, mint a kőszál és »zúzott kebellet, feldúlt kedélylyel« türteszenvedte a méltatlan bántalmakat és szitkozódó barátai jéghidegségét. Kijelenté, hogy a vérfertőzött megbízó levelet el nem fogadhatja. Tiltja ezt lelkiismerete. Az országgyűlésen nem merne szólni a korteskedés üzelmei ellen, mert maga is a korteskedésnek, a lélekvásárnak és vérengzésnek köszönhetné követi állását. Jól tudja, hogy őt sokan nem fogják megérteni és vérző szívvel látja barátai hideg megvetését; de kijelenti, hogy neki nincs kétféle mértéke az igazságra: és a törvényteleniséget, melyet ellenfeleiben kárhoztat, maga hasznára igénybe nem veheti. Figyelmezteté a megyét, hogy tegyen eleget alkotmányos kötelességének és gondoskodjék követről.

Csakhogy nem akadt ember, a ki Deák helyét elfoglalni kész lett volna és helye üresen, betöltetlenül maradt a törvényhozásban. A. nemzet vezére nem volt jelen az országgyűlésen és a törvényhozás munkája nem hozta meg a kívánt gyümölcsöket. De a nemzet nem mondhatá, hogy a haza bölcsétől most semmit nem kapott, kapott egy nagy leczkét, egy szent tanítást, hogy tisztelje a törvényt, irtózzék az elfajulástól és imádja a becsületet. Deák példájával megrázta a nemzet lelkét, mely a korteskedés fajtalanosságaihoz mind veszedelmesebben hozzászokott, és midőn a bántalmak özönében ott állott rendületlenül, szívében a törvény szentségével, homlokán a lélekerő glóriájával: e törhetlen alak fenségében oszlopa emelkedik élénk a polgári jellemtisztaságnak és jellemerőnek, melyre míg a világ áll, csudálva néz és tőle magasztos példát tanulhat minden kor és minden föld népe.

E példával Deák nagy jót tett nemzetének, mert a kornak, mely a haladás lázában nem egyszer átlépett a törvény és erkölcs korlátain és szent czélokért olykor bűnös fegyverekhez is nyúlt, az erkölcsi példa fenségére csak oly szüksége volt, mint a haladásra, mert az igazi haladás csak tiszta utakon jár. És Deák hatalmas példája nem volt egyéb, mint ujjmutatás arra a tiszta és egyenes útra, melyen az igazság jár szent czélok felé.

Deák nem foglalt helyet a nemzet tanácsstermében; de azért a haza bölcséhez eljárt tanácsért, oktatásért a nemzet; a nemzet legnagyobb alakjai is hozzáfolyamodtak nagy kérdésekben ajkairól hallani a bölcsesség szavát. Ő nem törvény hozó, de ha szót emel valami dologban, szava törvény a nemzet előtt, melynek sokszor nagyobb kegyelettel hódol, mint az írott törvénynek. A megyei gyűléseken, a társadalmi tér fórumain, hajléka idylli csendében emelkedik fel nemzete javáért megszólamló hangja és így lesz a magyar társadalom törvényhozójává a haza bölcse. És innen számítom én Deák államférfiúi életében a második időszakot.

Van valami gondviselészerű azon tényben, hogy midőn a nemzet óriásai viadalra szállnak egymással; midőn az idők egén ott lebegett az a válság, hogy a küzdő óriásokat vagy az ingadozó közvélemény csapása teríti le a küzdőtéren, vagy az események vihara örvénybe sodorja; van, kell lenni gondviselésnek abban az intézkedésben, hogy midőn a nemzet előharczosait lefegyverzi a végzet karja: a magára szakadt, a fegyvertelenül álló nemzetnek legyen hova fordítani csüggeteg tekintetét; legyen egy alak, melynek szilárdságán újra felemelkedik önereje bizalmának és ügye szentségének magaslatára; legyen egy zászló, mely alá párt nélkül seregessen az irányvesztett nemzet, és legyen egy mentőszellem, a ki a pályán soha nem bukott el, kihez csak a diadal dicsősége és a hit forrósága fűzze a nemzetet. Egy ember, a ki fenségével felülemelkedjék a napok elkoptató harczári, és ereje épségében hatalommal bírjon földreterült nemzetét felemelni a porból és reállítani megint az élet utaira; egy enyhe kéz, mely hegeszteni tudja az ütött sebeket és fátyollal borítsa be a múltak gyászait; mester, a ki dülöngő birodalmak alá sarkköveket rakjon és megmentse az összeomlástól és egy magvető, a ki a népjogok vetésében dús aratást biztosítson balsorstörött és hitevesztett népmillióknak, – ez a férfiú nemzetének, a trónnak és a monarchiának oly szükséges volt, mint a gondviselés.

Deák nem ment a nemzet tanácstermibe; de elment ő hozzá tanácskozni, törvényt kérni a nemzet. Az 184^{3/4}-iki országgyűlés rendéi nem is szólottak a királyi felséghez addig, míg a haza bölcse meg nem mondta: mit szóljon és hogyan szóljon a nemzet. Batthyányi, Eötvös, Klauzál, Wenckheim és Bónis felkeresték kehidai magányában Deákot, és az országgyűlés ugyan Pozsonyban ült, de Kehidán, Deák vezetése alatt szerkesztették meg a királyi leiratra a válaszfeliratot és úgy fogadta el azt a törvényhozó nemzet.

Midőn az volt tervben, hogy Ausztriával együtt Magyarország is csatlakozzék a német vámszövetséghez, mert némelyek hite szerint e csatlakozás a nemzet javára való, Deákhhoz fordult a nemzet prófétája Szécsényi István is, hogy véleményt kérjen a terv felett Deáktól. Es a haza bölcse megmondta véleményét, ő kételkedett azon, hogy a csatlakozás anyagilag is hazánk javára fogna szolgálni; nagyon megfontolandónak tartotta a nagy horderejű kérdést és jó szerencse, hogy az idők nem következtek be, melyek igazolták volna a haza bölcsének kételyét és jó szerencse, hogy a német vámegylettel hazánk is he nem sodortatott a német birodalom eltemető egységébe.

A mind öntudatosabbá érlelődő nemzet tisztán látta helyzetét. Belátta, hogy nemcsak eszmékre, nemcsak jogokra van szüksége, hanem ami az eszméknek testet, a jogéltnek erőt és tekintélyt ad, anyagi haladásra is. Mélyen érezte hátramaradását a gazdaság, az ipar, a forgalom és kereskedés minden terén. Ismerte a haladás korlátait és midőn hasztalan sürgette a hatalomnál az anyagi haladás gátainak elhárítását, magában keresett segédelmet a nemzet. A sajtóban e térre lett irányozva a nemzet munkássága. Kossuth és mások nemes izgalomba hozák a nemzetet az anyagi haladás érdekében, s midőn az országgyűlés hasztalan sürgette a vámpolitika reformját; midőn a nemzet törvényben nem találhatott védelmet zsenge iparának az erősebb külföldi ipar versenye ellen, az önsegély közérzetéből megsztülemlett az a jelszó, hogy »állítsuk fel a sorompókat saját küszöbeink előtt«, pártoljuk a honi ipart és ne vegyük a külföldi árukat, ha a honi ipar fedezni tudja szükségleteinket.. A honi ipar pártolására országszerte védegyletek keletkeznek, és a nemes mozgalomhoz lelkesen csatlakozik maga

Deák is, a ki maga legjobban érezte és értette anyagi hátramaradásunk súlyát és okait, és azt Szécsényihez 1842-ben írt levelében következőleg ki is fejezte: »Minket az nyom leginkább, hogy nincsen gyáripárunk, mert századok óta nyomják külső viszonyaink s különösen Ausztriának reánk nézve gyarmati politikája gátolja nálunk az iparnak kifejlődését«.

Deák pártolta és támogatta tehát az anyagi haladásra irányzott mozgalmat s bizonyára nagy része volt abban, hogy Zalamegyében már 1842-ben fiókvédegylet volt, az 1844. okt. 6-án megalakult országos iparvédegyletnek pedig választmányi tagjává lett. Szent-Gróton egy fiókegylet gyűlése alkalmával az ügy érdekében beszédet tartott, mely a leghívebben mutatja fel Deákot, mint a nemzet anyagi haladásának buzgó barátját és bajnokát. Méltó, hogy azon nemzeti imádság mellett, melyre Vörösmarthy szózata tanítá meg a nemzetet, e haza gyermekei egyúttal szívökbe vésnék a szent tanítást is, melyet Deák atyánk e beszédében ad nemzetének. Jegyezzük meg, hogy nem elég a szabadságért való pusztá lelkesedés, hanem a fő az, hogy a szabadságért dolgozni és munkálkodni is tudjunk; mert szabadságát csak az a nép érdemli és tarthatja meg, a mely népnek a szabadság kiküzdésére és megőrzésére elég ereje és hatalma van. Ezen erővel pedig nem magában a hazafiúi érzés, hanem az anyagi haladással páros szellemi művelődés hatalma ruházza fel a népeket.

»Vannak minden időnek saját kötelességei – így szólalt meg Deák. Apáink pánczélban fizették le a hazának tartozásukat; de míg ők nem egyedül tűzhely okért, hanem egész Európáért küzdött nehéz harcokban ontották szívök vérének, addig más nemzetek, a béke olajága alatt az ipar és szorgalom pályáján előrehaladtak. Megtették tehát apáink, a mit tenniök kellett, mert hazát tartottak meg s hagytak hátra nekünk. Azonban igen rosszul vélekednék, ki azt hinné, hogy csak harcok zivatara sodorhat el egy nemzetet; van még egy más, lassúbb, de dísztelen és aljas nemzeti halál is: – a közelszegényülés vagy nemzeti sorvadás. Ettől hazánkat megóvni legszentebb kötelességünk, legmagasztosabb honfi tisztünk«. Ezután ujjal mutat a nemzeti elszegényedésre, az eladósodásra és a könnyelmű pazar fényűzésre, mely benünket sorvaszt. És így fűzi tovább beszédét: »Hogyan kell és lehet e bajon segíteni? Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van: vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást fogyasztani. Nemes ön-tagadással törüljünk ki jövőre sokat kiadási lajstromunkból; mások helyébe pedig írjunk honi kelméket, menekedjünk a fényűzés átkától, mely kiszívja az ország pénzét a külföldi ezekéért. Azon panaszkodunk, hogy a mi kézműveseink ügyetlenek és azért dolgoztatunk külföldön, de azt kérdelem: miért nincsenek itthon ügyes kézműveseink? Épen azért, mert külföldön dolgoztatunk....Ha tehát külföldi kézművek iránti előszeretetünket legyőzve, elég erősek, állhatatosak leszünk kezdetben hazánkfiái tökéletlenebb készítményeivel is megelégedni: úgy kétségen túl áll, hogy sok, hazát kereső, értelmes kézműves nálunk fogja elvetni vándorbotját; hazánkfiái pedig, kik tanulás, tapasztalás végeit külföldre utaztak, nem maradoznak el, hanem visszasietnek kebelünkbe; s így lesz a haza jó kézművesek hazája. Azonban ne feledjük, hogy nem egyes, hanem egyesített erő tehet csak valamit, azért egyesüljünk és ezen egyetben minden választó falak ledülnek: gróf, kereskedő, kézműves, jobbágy, conservatív, liberális, itt egymás mellett állnak a sorban «.

Így buzdított Deák a hazafias munkára. Támogatta a gyárak és kézművek alapítására irányuló vállalkozást. Híve volt a »gyáralapító társaságnak«, s midőn e vállalatot a részvevők közt kitört viszály felbomlással fenyegette, Deák bölcs és engesztelő közbelépése mentette meg azt a rögtöni bukástól.

Ily tevékeny és mérvadó részt vett Deák az akkoriban megindult anyagi törekvésekben. Az iparos oktatás, iparkiallítások, az iparosok buzdító jutalmazása, a mezőgazdasági javítások, a Tiszaszabályozás, a vasút- és a közlekedésügy tárgyai felett folyt tanácskozásokban nyomatékos szavát mindenkor felemelte az anyagi haladás érdekében; és habár Kossuth hatalmasan izgató hírlapi cikkei vagy gyűjtő szónoklatai hangosabban is szólíták meg a nemzetet; azonban Deák csendes keze is ott munkált az anyagi haladás földén és áldást

termett nemzetének.

Ily szellemi vezérléssel mellett a nemzet kebelében hatalmas hullámokban tört előre a haladási áramlat, úgy hogy a kormány, mely e mozgalmakat mindig félve és bizalmatlan szemmel nézte, újból idejét látta annak, hogy lépéseket tegyen a nemzeti haladás szellemének elnyomására és magának a haladásnak megakasztására.

Es erre legalkalmasabb „eszköznek vélte a megyék hatalmába kerítését; mert a megyéket, melyek gyűléseiből e mozgalmak és a követutasítások kiindultak, tartotta a haladás legerősebb emeltyűinek. Azért Apponyi György alkancellár reátette kezét a főispáni hivatalra és azt olyanná akarta idomítani, mely a kormány önkényének alkalmas és kész eszköze legyen. A főispán személyében kívánt összpontosítani minden intézkedési hatalmat, az oly főispánok helyébe pedig, a kik e rendelkezés előtt meg nem hajoltak, legtöbb megyébe adminisztrátorokat nevezett ki, a kik aztán titkos utasításaik értelmében erőszakoskodtak a megyében.

Ezen erőszakoskodások felzúdították a megyéket, amelyek egyesült erővel küldik a feliratokat királyhoz, nádorhoz az erőszakoskodó adminisztrátorok elmozdítása és az adminisztratori rendszer törvénytelenége ellen. Zala megye is gyűlést tart e tárgyban, Deák is felszólal az adminisztratori rendszer ellen és szavát meghallja az ország, és bölcseségével, mérsékletével híveket hódít az ellenzéknek még a conservatív pártból is. Tisztelni tudja ő a kormány szóval vallott jó célját – a megyei beligazgatás jobb karba hozását; de a kormány múltja nem nyújt bizalmat és hitet arra, hogy a jó célokra jó eszközöket is választ, sőt azon aggodalomra ad okot, hogy felburjánzik majd a megvesztegetés, a lélek vásár, és ha majd ily módon sikerülni talál a kormánynak hatalmába keríteni a megyét, tetszés szerint készíttetni embereivel a követi utasításokat és egy csinált többség segítségével oly törvényeket alkotat, melyek a kormány hatalmát dönthetlen erőre emelik: – attól fél, hogy akkor a kormány gyeplőit az erőszak kiragadhatja a magyar kézből és a törvény erejével támogatott hatalmat az ellenség majd az alkotmány megsemmisítésére használhatja fel. Azért óva inti hazafiait, hogy vigyázzanak minden lépéseikre. Vessen ki-ki számot belső meggyőződésével, s mit józan megfontolás után jónak lát, mit keble istene sugall, amellet álljon meg ingatlanul, csüggedést nem ismerő szilárdsággal. Örökdjünk, és a mi jót lehet, cselekedjünk. Igyekezzünk becsületes utón sikert szerezni becsületes törekvéscinknek, és a tüsténti siker reménye nélkül is teljesítsük kötelességünket«.

A nemzet, mely kegyeletos figyelemmel hallgatott őrszelleme intéseire, aczélozott kebelével, »csüggedést nem ismerő szilárdsággal« állott elébe a hatalom erőszakoskodásainak, a veszély érzete szorosabb kapocscsal fűzte össze az ellenzékkel és a fenyegetett, alkotmány és nemzeti önállás biztosítékául szükségesnek tartotta egyrészt a népképviselői országgyűlést, másrészt a független, felelős parlamenti kormányt. Minél jobban nőtt a kormány adminisztrátorainak erőszakoskodása: annál élénkebb lón a nemzeti követelések valószínűsítésére irányult közmozgalom.

Egyesek lelkes tényei megelőzték a bevárhatlan törvényeket, megindultak az örökmegváltások és a nemesek birtokaik után önként ajánlkoztak az adófizetésre. Deák maga is utat tör a késedelmes törvénynek. Midőn Antal bátyját eltemették és egészen, reászállott a családi birtok, egy napon magához összehívta jobbágyait és zselléreit és így szólott hozzájuk:

»Fiaim, én földesuratok vagyok és ti jobbágyaim vagytok. A törvény megszabja az én jogaimat fölöttetek és a ti kötelességeiteket én irántam. De én jogaimmal élni nem akarok és titeket kötelességetek teljesítésére nem kényszerítlek erővel. Ha azonban jószántatokból eljöttök gazdaságomban segíteni, szívességeitek megköszönöm s a becsületes munkát megjutalmazom«.² Jobbágyai sírásra fakadtak és még jobban teljesíték nála a munkát, mint eddig.

Ilyen volt Deák élete és hatása az országgyűlésen kívül. Maga az élő összhang, kiben a szív

² Deák Ferencz emlékezete. Szerk. Tors Kálmán.

és lélek mindig összezengett. Szíve soha nem óhajtotta azt, a mi ellen lelke tiltakozott és lelke előtt soha nem lebegett egyéb, mint a tiszta, szent igazság. A nemzet beléje helyezett bizalma nem ismert határt. Minden megye megválasztá táblabírájának. És ha nagy feladatok megoldására a nemzet nagyjai között sem akadt ember, Deákhhoz fordult a nemzet bizalma, és benne a feladat megtalálta, mesterét. Ily munka várt reá 1847-ben is, midőn a pártok erősen szervezkedtek a közlő országgyűlésre. A conservatively tömör sorokba állanak a gr. Szécsen Antal által kifejtett programra alapján, és úgyszólván hasonló tömörülésre hívják ki; szabadelvűeket. Szécsényi közrebocsátja »Programm töredékeit«, de az nemcsak programm volt, hanem éles támadás Kossuth ellen, kit akkor már bántani nem volt szabad; mert a ki őt bánta, az a nemzetet bánta meg. Nagy bölcsesség kellett ahoz ilyen időben programot készíteni, olyan programot, mely szilárd. testté forraszsza az ellenzék. Azért a párt a haza bölcséhez folyamodott és Deák elkészíté az »ellenzéki nyilatkozatot«, szilárd keretbe foglalta az ellenzék, világosan kitűzte a célokat és szabatosan megjelölte az utakat. Az ellenzék hivatása a kormány cselekvéseinek ellenőrzése; hivatása tiszteletet szerezni a kormány által megsértett törvénynek; minélfogva követeli a programra az ország területi épségének helyreállítását, a nemzeti nyelv hivatalos érvényét, a törvényhatóságok alkotmányos jogkörének tiszteletben tartását; az alkotmány biztosítékai gyanánt tűzi ki az ellenzék a kormány felelősségét, a nyilvánosságot a közélet minden ágában, szabad gyülekezés és egyesülés jogát, a sajtószabadságot. Céljául tűzi a programm Erdély unióját, a vallásszabadság törvényes rendezését; törekszik a programm az idő és helyzet szükségei által parancsolt reformokra, ezek között van: a) a közteherviselés; b) a nem nemesek, a királyi városok és szabad kerületek képvisleti és törvényhatósági jogai; c) a törvény előtti egyenlőség; d) az úrbéri Viszonyok megszüntetése; e) az ősiség eltörlése, hitel – és birtokszerzés biztosítása; Ezeken felül mindennek, a mi az ország szellemi s anyagi kifejlődésére vezet, létesítését ezélul tűzi ki a programm, nevezetesen pedig a köznevelés hathatós fejlesztését. Hangsúlyozza a programm a pragmatica sanctio tiszteletét és az ország törvényekkel szentesített függetlenségét és visszautasítja a hatalom törvénytelen kísérleteit az alkotmány és a nemzeti kormányzat ellen; másrésről már e programm kijelenti, hogy »kész az ellenzék az örökös tartományok érdekeivel netalán ellenkezésben álló magyar érdekeknek igazság és méltányosság alapján lehető kiegyenlítésére kezét nyújtani« és melegen óhajtja az alkotmányosságot az örökös tartományok részére is, mely a monarchia népeit az érdekesség és kölcsönös bizalom kötelékeivel fűzné össze és jólétet, erőt kölcsönözhetne a monarchiának az idők válságai között.

Tehát Deák adott programot az ellenzék kezébe az 1847-ki országgyűlésre, melyen a kitűzött elvekben csak szelleme jelenhetett meg; de ő maga nem; mert megtámadott egészségének helyreállítása végett fürdőbe kellett mennie, az ország mély fájdalmára, melynek hite az országgyűlések sikerét már Deák Ferencz jelenlétéhez kötö. És valóban, ha bölcseségre és mérsékletre valaha szükség volt a törvényhozásban, úgy most arra legtöbb szükség volt. Az idők levegője olyan volt mint a tűz, mely forrongó lázba hozta a kedélyeket. Kossuth Lajos gyújtó szónoklataival villámokat szórt a tömeg izzó lelkébe. Szinte érezni lehetett már a közeledő földrengést, a vulkán belseje forrott és a vészmoraj zúgásába belerezdültek a kedélyek feszült húrjai.

A válaszfelirati vita megnyitá az elemek harcát és az administratori rendszer ellen heves ostromot intézett az ellenzék, és mikor végre elkészült a felirat, a főrendek azáltal élesztették a szenvedélyek tüzét, hogy a feliratnak makacsul ellene szegültek. Kossuth a haladás útjából félre taszította a főrendeket, mint a kikkel szerinte az ország ügyei felett »vitakozni nem lehet«. És akkor még csak egy lökés kellett, hogy iramodásba jöjjön a ragadó események kereke. És a lökés megjött még pedig több oldalról. Híre futott, hogy Apponyi szét akarja osztatni az országgyűlést, elfogatja, a kik szét nem mennének, bezáratja az ellenzék gyűlhelyeit, katonai erőt és királyi biztost küld Pestmegyére; s midőn mind e hírek nagy

izgalomba hozzák az országot, e pillanatban érkezik meg a hír, hogy Parisban forradalom ütött ki és a hír magával ragadja az országgyűlést mint a süvöltő szélvész.

Ütött az óra, a tanácskozások zaja elnémult és megeredt a tettek zápora. Kossuth indítványára törvényjavaslatba mennek: a felelős kormány, a városok rendezése, az örökváltás szabályozása. Ez alatt a forradalom, tüze Martius 13-án Bécsben és kigyuladt. Metternichet elseperte a vihar. Apponyi menekült. A nádor rögtön ülést tart, és a feliratot, melyben sajtószabadságot, felelős kormányt, honvédelmi bizottságot sürgetnek a rendek, elfogadják a főrendek is, átnyújtja az országos küldöttség a királynak és már Mártius 17-én a király levélben megígérte a nemzet óhajainak teljesítését. Így mentek törvényjavaslatba az ellenzéki programra többi pontjai is.

Szécsényi aggódó lelke gyötrelmesen nézte a nemzet szédületes rohanását és mindig attól félt, hogy Kossuth örvénybe dönti a hazát; azért lánnglelke minden hatalmával küzdött az áram ellen és Kossuthal keserű összecsapásai voltak. Attól lehetett félni, hogy a nagyok harczán megoszlik, pártokra szakad a tábor, melynek összetartására soha nagyobb szükség nem volt, mint a merész roham e válságos perceiben. Deák távol volt a küzdőtérrel s jobbnak látta, hogy midőn a lovak ragadtak, egy kézben legyen a gyeplő; mert úgy gondolta, hogy ha egyik kéz jobbra, másik balra húzná a gyeplőt: akkor bizonyosan feldűlne a szekér. Ő nem volt a vihar embere. Az ő fegyvere nem a szenvedély, hanem a meggondolás volt. Szavát, melyből az igazság szólott nyugodt méltósággal, csak a béke csendjében lehetett meghallani; a harcz zajában csak a szenvedélyek kúrtharsogása juthat el a dulakodók füleihez. Deák tudta, hogy az ő szelíd lelke nem a harczmezejére való és midőn kitört a küzdelmes idők háborgása, nem ment oda, a hol a harcz embereinek volt helye.

Ha az 1848-iki országgyűlésre mégis felment, ezt barátai kérelmére tévé, a kik az ő bölcs mérsékletét épen e szilaj idők válságaiban nagy mentőszernek tekintek a hazára nézve. A szabadelvű párt br. Wenckheim Bélát és Tolnay zalai követet küldte el Kehidára a haza bölcséhez, hogy hívják fel Pozsonyba tanácscsal segíteni az ország ügyeiben. És Deák feljött Pozsonyba, Szécsényi és Kossuth elkeseredett párbajt vívtak. Szécsényi a fokozatos haladás híve volt mindig, Kossuth a nemzettel hosszú mulasztások ürén szeretett volna átrohanni egyetlen merész ugrással de Szécsényi attól félt, hogy Kossuth a mélységbe zúdítja koczkázó merészségével a nemzetet. E perczen is szemben áll a két szellemóriás. Kossuth a municipiumok mellett tör lándzsát, Szécsényi korszerűbbnek látja a központosítást. Csak Deák méltányos és mérséklő szelleme találta meg a közvetítő pontot, mely kibékíté a küzdő feleket.

Deák ott állott az első magyar felelős kormány bölcsőjénél is, és valamint Pozsonyban közreműködött, úgy Bécsben döntő súlyt adott szava a felelős kormányzat megalkotásához. A királyi leirat meghozta Pozsonyba az ország első felelős ministeriumát, melyben az igazságügyi tárca Deák kezére bízott, valóban az élő igazság kezére. Deák híven teljesíté kötelességét; de az országgyűlés nyílt harczaiba nem vegyült; annál áldásosabb volt bölcseségének, engesztelő szellemének hatása a kormány kebelében, a hol Szécsényi és Kossuth annyiszor szemben állottak egymással és csak Deáknak köszönhető, hogy köztök kenyértörésre nem került a sor.

1848 korszakot alkot nemzetünk történelmében azon nagy alkotásaival, melyek Magyarországot a korszaklelem értelmében polgárosult Europa színvonalára emelték. Ott van a legnagyobb alkotások sorában a törvény is, mely eltörli a jobbágyságot, felszabadítja a népet és felruhazza a szabad tulajdonszerzés jogával. E törvény végrehajtása Deák kezére várt, mert ő volt az igazságügyminister. És ez nehéz munka volt. A nép majd félreérté a törvényt és gyanakodva fogadá azt, majd követelővé lett: osztozkodni szeretett volna földesurai birtokán. Számtalan viszály támadt. És az ország minden zugából tódult fel a nép ahoz, a kiben lelke megbízott, Deákhöz, hogy csináljon igazságot. És Deák megtanított minden ügyes bajos

embert az igazságra, megmagyarázta nekik a törvényt, munkára, békére inté a népet oly szelíd, jó atyai lélekkel, hogy mindenki megnyugodva tért haza és mikor eljött az idő, hogy a törvényt az erőszak megtámadá, a nép vérével állott fel a törvény védelmére.

A nemzet valóban felemelkedett a helyzet nagyszerűségének magaslatára. Rövid napok alatt teremtő kézzel megalkotta a törvényhozás mind ama törvényeket, melyekért félszázadon át hasztalan küzdött a hatalommal, és a nemzet megújult törvényei szellemével, a kor színvonalára emelt alkotmánya bástyái között úgy magasodott fel, mint egy megifjult óriás, a ki versenyre kél a világ haladó népeivel.

És Bécsben megijedtek ezen óriástól, mely az eseményekkel napról-napra nagyobb és hatalmasabb lett. A reactio felemelkedett újra, hogy összetépje a szentesített törvényekét és visszataszítsa a multak mélységébe a kor magasságára lépett magvart. Előszedetnek az erőszak és cselszövény ócska fegyverei. Feluszítják a magyar ellen saját néptestvéreit és nem borzadt vissza a reactio a népviszály tüzét a szent korona árnyékából szítani. Mesgyéinken már áttör a felbújtott néprokonok hada.

Betör az országba Jellasic horvát bán s midőn a kormány csak arra való volt, hogy felülről compromittálják, lelépnek székeikről a miniszterek és az erőszakkal szemben kezébe ragadja a haza bölcs öre a szentesített törvényt. Ez volt az ő fegyvere mindig és a törvény lángkardjával állott most is nemzete szíve elé. A király leküldi Pestre a parancsot, mely felosztatja az országgyűlést. A nép zúgott, háborgott és Lambertet, ki az elosztató parancsot hozta, megölte a lánczhídon. A vulkán, melynek moraja már rég hallatszott az idők zúgásában, kitört, tüzes lávafolyam Ömlött el a földön, melyet annyiszor gázolt az önkény és erőszak, a nép lelke igazságért kiáltott az égre és felemelte létéért, a lábaihoz dobott vaskeztyűt.

A törvényhozó testen pedig úgy nehezedett a helyzet válsága, mint a lidércnyomás. Felolvastatott a királyi levél, mely azt parancsolja, hogy oszolják szét az országgyűlés. Mi tevék legyenek a hon atyái? Elhagyják a hazát épen a veszély percében? Engedjenek-e a királyi parancsnak, vagy maradásukkal ellene szegüljenek? Hol van itt a mentő tanács? Az országházban nagy az elemek zúgása; mert veszélyben forog a haza. Az elemek háborognak; de feláll egy alak és az elemek zaja elnémul. Feláll Deák Ferencz, kezében, mely már annyi bonyolulat csomóját megoldá, ott van az oltalmazó paizs – a törvénykönyv, kinyitja e könyvet és csendes nyugalommal olvas belőle eképen:

»Királyilag szentesített 1848. évi IV. törvénycikk 6. §. A megelőző évi zárszámadások és a jövő évi költségvetés előterjesztése és az irántoki határozathozatal előtt az országgyűlés fel nem oszlatható«.

Többet nem szólott egy szót sem, csak a törvényt olvasta fel. De ez elég volt. Az ország atyái már most tudták mi a törvény és a törvényt tisztelni kell a királynak csakúgy mint a nemzetnek; az ország atyái és jogőrei a törvény ellen nem lázadhettek fel még a király parancsára sem, ők teljesíték azt, amit a törvény parancsolt: megmaradtak a törvényhozás csarnokában és nem hagyták el a hazát. A talaj, melyen állottak a törvény szentsége volt és nem ők voltak a lázadók, kik ellen már a hadak erőszakával nyomult a reactio. Már Bicske előtt állott Windischgrätz az osztrák hadakkal és Buda felé tartott. A nemzet nem akarta a kenyértörést, az utolsó pillanatban is békülni óhajtott és az országgyűlés elhatározta, hogy békekövetségét küld a hatalom urához Windischgrätzhez. A küldöttségben benne volt Deák, Batthyányi, a két Majláth és Lonovics érsek. A küldöttség Bicskén találta Windischgrätzet és szót emelt előtte, hogy biztosítékokat eszközöljön a törvénynek és szabadságnak. De a gögös tábornagy visszautasított mindent és hatalmával kérkedve, az országtól feltétlen meghódolást kívánt, szóval: gögös válaszának értelme odament ki, hogy lázadókkal szóba nem áll. A küldöttség tagjait letartóztatta, és Deák csak 1849 tavaszán térhetett vissza Zalába, a hol kehidai jószágán visszavonulva élt. Ez alatt megindult az események nagyszerű folyása. Kossuth belefűtt az ítéletnap tárogatóba, mely felriasztotta a nemzetet, hogy birkózzék meg a

zivatarral és ne hagyja veszni életét. A felkelő nemzet élethalálküzdelmét csudálattal nézte a világ, a hír glóriát font a diadalmas nemzet homlokára, azután pedig elérkezett az idők gyászos borulata, melynek emlékére azt mondta Deák: vessünk fátyolt rá! A nemzet felöltötte a fátyolát: gyászolt és hallgatott. A nemzet őrszellemeit széjjel fújta az idők szélvész. Szécsényi törött lélekkel búslakodott a nemzet sírja felett, Kossuth a hontalanság vándorbotjával járt világszerte keresni bűvszert a leterült nemzet feltámadására és Deák hallgatott mint az idejére váró gondviselés: némán, szótalanul; de csüggedni nem tudó lélekkel, és a gyászoló nemzet mint mindig, ha olyan baj volt, melynek nem akadt orvosa, a nagy hallgatóra függeszté reménykedő szeméit és leste ajakán a jövő jóslatát. A döblingi remete nem tudott nyugodni, a porba sújtott nemzet, kínjai tépdelték szívét. Ő volt ki azt jósolá nemzetének, hogy még nem volt, hanem lesz. Hitét elárulnia nem lehetett, és megszólni Deákot, hogy menjen és készítse elő a nemzeti feltámadást. Azon ajánlatot tette Deáknak, hogy ő megveszi jószágát, ne törődjék a gazdálkodással, hanem menjen fel Pestre, a nemzeti élet középpontjába és teremtsen meg azon archimedesi pontokat, melyek segítségével halottaiból feltámasztható a nemzet. És Deáknak talán nem is kellett a más hívása. Mikor eljött az ő ideje: akkor megint ott találjuk őt, a hova a nemzet gondviselése állítja. 1854-ben feljött Pestre, lakást fogadott az »Angol királynőben« és azután leste az idők jeleit, a nemzet pedig az ő tanácsait és jeladásait leste.

Túl a Lajtán erősen folyt a politikai kuruzslás mestersége. Rendszer után készült a rendszer és a lenyűgözött magyar óriással minden módot megkísérelt a kényuralom, de akármit csinált, nem tudott boldogulni; mert az óriás meg sem mozdult. Mikor a hatalom azt gondolta, hogy a nagy vérvesztés egészen ellankasztá a nemzetet, és már most tetszése szerint bánhat vele, akkor azt kellett tapasztalnia, hogy minden erejével sem képes még csak megmozdítani sem az óriást. A nemzet türt, szenvedett, hallgatott és szenvedő magaviseletével, minden kelepczétől óvakodó kitartásával kétségbeejté a rendszergyártásba belefáradt kényurakat, a kiket egyébiránt a külesemények nyomása is szorított és épen akkor, midőn az erőszak és kalandok politikájának minden gyümölcse megérett.

Deák pedig csak hallgatott és éber szemekkel figyelt az események folyására. Lakására az Angol királynőbe bejáratos volt a nemzet apraja nagyja, szíve nyitva állott a főúr és közember, a gazdag és szegény előtt egyaránt. Ő nem invitált senkit, hozzá szabadon ment, a kit keble vágya sarkalt. Neki nem volt háza népe, de lakása mindig telve volt érzelmekonokkal, nemzete gyermekeivel és az őt környező nemzet volt az ő családi köre, ő meg a nemzet patriarchája, a ki nem ül a hatalom trónján, hogy parancsokat osztogasson, de aki uralkodik szíve nyíltságával, kedélye melegével és jelleme fenségével. Ő olyan, a kit szeretünk, csudálunk, és a ki előtt tisztelve hajlunk meg; de a kit mégis legjobban szeretnénk átölelni, mint atyját a gyermek.

Midőn ott ül bő karosszékében és házias szivarfüst mellett megered ajkain az adomák méze; midőn szelleméből üdén fakad a tiszta igazságok éltető forrása és egyenes lelkével a bizalom melegét gyűjtja meg a körben, hol nemesen egyszerű és szívátó magyar vendégszeretet ömlik el a kedélyeken: midőn őt így a ház oltárinál hona gyermekei környezik reá csüggesztett szívvel és lélekkel: oh e napok nagy családi ünnepnapjai valának a nemzetnek, melyeken újból megtanult hinni és remélni, túrni és törekedni. Megtanította rá a nagy patriarcha. Igen, volt idő, midőn e szerény lakba úgy járt el a nemzet, mint a zarándokok a szent helyre szoktak. Itt nyertek ihletet, erőt, innen seregelték széjjel hazaszerte a nemzet apostolai. E lak szellemétől vett lehelletet a nemzeti sajtó és a sorok közé innen tette át uralmát az a szellem, melyet csak a sorok között olvasni megtanult nemzet láthatott és érthetett meg. E hajlékba járt el a kit a honfibu nyomott, itt talált a könyű szikkasztó kezekre; mert az elepedett honfiszív megtalálta itt az üde életitalt a vigasz és bátorítás azon forrásából, melyet ki nem apaszthatott a meddő idők aszálya és a melyben a nemzeti feltámadás felemelő reménye csergedezett. Ide gyűlnek a nemzet munkásai, a hol minden kéz megkapta munkáját

és megtudta az utat, mely a nemzeti feltámadás boldog egébe vezet. Es ha a fékbe fogott nemzet kormánygyeplőit idegen kéz tartá is: a magyar társadalom uralkodó fejedelme az igazság és bölcsesség volt, más szóval: Deák. Es nép, melynek szíve felett ily hatalom trónol, még a sírból is feláll és életet kér. A. gázolt jog zászlót ragad újból; a lenyűgözött nemzeti lélek széttépi bilincseit; a nagy borulat után megint kisüt az egén az igazság napfénye és az elvesztett paradicsomot visszanyert nép lelke ünnepet ül: a te dicső ünnepedet szép istennő, magasztos szabadság!

Az események kereke csak gördült előre. Bécs falaira válságos idők vetek előárnyaikat. A monarchia lidércnyomás alatt görnyedt. A hatalom embereit megfenyegette a népek gondját viselő törvény ujjá és a kormányosok sejteni és látni kezdik, hogy az államhajó örvény felé evez. Ez az irány nem jó irány, megkell változtatni a veszedelmes utat. Így gondolkoznak már a kormányosok. De nem tudták miként kezdeni a dolgot. Kísérletet tevének megszólamlítani a nagy hallgatót. Hanem Deák Bachnak és Schmerlingnek is azzal felett, hogy szóba sem állott velők. Tudta, hogy a rendszereket, a centralisation, az absolutismust megdöntik az idők és a törvényes igazság végre is győzni fog. Deák és vele a nemzet rendíthetetlenül állott a törvényesség talaján és az alkotmány teljes visszaállítása nélkül szóba sem állott a hatalommal.

Pedig a hatalomnak már nagy szüksége lett volna a nemzet erejére és bizalmára, mert eljöttek a solferinói napok és az idők ujjá Sadowa felé mutatott.

A gyászoló nemzet pedig felegyenesedett mély búslakodásából, mert nagy ünnepnapok jöttek. Kazinczy Ferencz, a nagy nemzeti apostol emlékünnepét megülte az egész nemzet és feldobbant szívében az érzés, hogy él. Es midőn így ébredezett, egy dörgés hangja nyilait át a hazán. A nemzet jósa rázta fel a dőrejjel a nemzet szívét, hogy emlékezzék meg a jóslatról, mely azt ígéri, hogy a magyar nemzet nem volt, hanem lesz. Szécsényi nagy lelke az örökkévalóságba szállt. Még tünése is jeladás volt a nemzetnek, hogy induljon a jövő felé. És a nemzet megérté a jeladást: fátyolt öltött »a legnagyobb magyart ravatalán« és a fájdalomában egyesült nemzet lelke felölté a nagyok örökbe hagyott szellemének sasszárnyait és kezdett szállani a nap felé. S midőn Bécsben észrevették a sas repülését, a nemzeti szellem hatalmas újrarendülését: hozzáfogtak csalátkekkel hívni a nemzetet a kelepcebebe.

Az 1860 octoberi (20.) diploma alkotmányt ígért a nemzetnek és a februári pátens édes hangon hívogatta a nemzetet a birodalom közös tanácsába. De a nemzet nem ment; hanem követé Deákot a jogfolytonosság mezejére. A nagy hallgatónak nem hallgatott többé, felemelte hangját, és a mit mondott, azt a nemzet mondta. »Allíttassák vissza az 1848-iki alkotmány, és a nemzet saját törvényhozásában majd tudni fogja, ha szükségét látja, miben változtasson alkotmányán«, de octroyait alkotmány nem kell és a birodalmi parlamentbe nem megyünk. Ez volt a mit a nemzet nevében Deák mondott és azután elhallgatott megint, vele hallgatott a nemzet és megingatlanul állott a jogfolytonosság mezején. Ezen a mezőn aratta aztán a nemzet törhetlen szilárdsága a nagy diadalt.

A. hatalom újból Deákhhoz fordul és a következmény az lett, hogy 1861-ben országgyűlés hivatott össze még pedig az 1848-iki választási törvény alapján.

A hosszú némaság nehéz évei után megnyílt tehát újból a nemzeti törvényhozás csarnoka. A nemzet képviselői összegyűltek megint és a küzdelemben, mely megindult, felemelkedik Deák gondviselésszerű alakja, hogy hangot adjon a nemzeti akaratnak. Kijelenti, hogy az az idegenszerű alkotmány, melyet a hatalom az egész birodalomra készített és melylyel benünket is kínálgat, nekünk nem kell. »Mi visszaköveteljük a magunk ősi alkotmányát, mely nem volt ajándék, hanem kölcsönös szerződések által állapított meg és a melynek alapelveit századok szentesítették. Mi alkotmányunktól el nem állunk. Mellettünk jog és törvény állanak és a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő«. Ezután szilárdságra és óvatosságra inti a nemzet képviselőit és felteszi azon kérdéseket, melyekre a nemzetnek felelnie kell. »Három kérdés áll előttünk: mit mondjunk? Kinek mondjuk el azt,

mit mondanunk kell? s minő alakba öntsük megállapodásunk eredményét?»?

E kérdésekre *egy* felirati javaslattal felel, mely felirat történelmünk legragyogóbb lapja, az emberi lángelme és a polgári jellemfenség példa nélkül álló remeke. Soha ember annyi méltósággal oly erőt, honszerellemmel annyi bölcseséget nem párosított, mint Deák e páratlan művében. Bátran mondhatni, hogy e remekalkotásban az emberi elme és jellem elérte a tökély magasságát, és midőn népjogokért, alkotmányért és nemzeti létért szólítja a sors küzdelemre a népeket: Deák felséges műve örök minta lesz arra, hogyan kell a jog és igazság törhetlen kardját forгатni, hogy biztos és fényes legyen a győzelem. Megdönthetlen erejű bizonyítékokkal mutatja ki Magyarország alkotmányos önállóságát és függetlenségét és kijelenti, hogy »ahoz, mint nemzeti létünk alapfeltételéhez ragaszkodunk és azt semmi érdeknek fel nem áldozhatjuk«.

Megmondja a fejedelemnek amaz arany szavakat, hogy »az uralkodás végcélja nem lehet a hatalom nagysága. A hatalom csak eszköz, végezel a népek boldogítása«. Erre törekedjék a jó fejedelem. Hangsúlyozza, hogy »a magyar király csak koronázás által lesz törvényes magyar királyivá«. Es végre tömören kijelenti, hogy alkotmányos önállásunk sértetlen fönntartása, az országnak területi és politikai integritása, az országgyűlésnek kiegészítése, alaptörvényeink tökéletes visszaállítása, parlamentáris kormányunk s felelős minisztériumunk ismétli életbeléptetése s az absolut rendszer minden, még fönnlévő következményeinek megszüntetése oly előleges feltételek, miknek teljesítése nélkül tanácskozás és egyezkedés lehetetlenek«. A jogfolytonosság elve volt az alap, melyen megingatlanul állott. A kik nem érték meg az igazságot, azoknak megmagyarázta, hogy a jogfolytonosság nem egyéb mint a jog folytonos tisztelete, a jogfolytonosság tagadása, annyi mint a jog folytonos tagadása.

A hatalom megdőbbsent az igazság soha nem hallott bátor hangján és a helyett, hogy rálépett volna a jog folytonos tiszteletének törvényes terére, szétozslatta az országgyűlést, kísérletekkel akarta kifárasztani a régen tűró, szenvedő nemzetet, csonka intézményekkel, kétfejű megyei korminynyal űzte a szemfényvesztés mesterségét, és teljes virágzásnak indult a provisorium, Schmerling úr azt mondta Bécsben, hogy mi várhatunk. Csakhogy az idők gördül ő kereke tovább forgott és az események nem vártak. A nemzeti kiéheztetés politikája maga veszett éhen, kenyér nélkül. A nemzet megkapta a szellemi táplálékot, ott volt a nagy család élén a gondos családfő – Deák. Az országgyűlés mind két házának tagjai még 1861-ben elhatározták, hogy mint az 1839/40-iki országgyűlés alkalmával, most is bizalmuk és ragaszkodásuk hálás jeléül egy díszalbummal tisztelik meg. Ezen albumot 1863-iki év tavaszán nyújták neki át az »Angol királynő« dísztermében egy beszéd kíséretében, melyet a lánglelkű Eötvös intézett hozzá. Ő válaszolt a beszédre és szava a nemzethez szólott, melyet bátorítani kellett a szenvedő küzdelemben való lankadatlan kitartásra és míg a hatalomnak a törvény szentségének örök és változhatlan elvét tartá lelkiismerete elé, másrészt a nemzethez e buzdító szavakban adott hű kitűrésre lelkes tanítást: »Mi barátim teljesítendjük kötelességünket a Haza és Fejedelem iránt, híven ragaszkodva a törvényességhez«, mint a Haza és Trón erkölcsi alapjához! Es a nemzet tudta mit jelentenek e szavak, tudta, hogy azt jelentik: tűrj, remélj: hogy győzhess! Es a nemzet csüggedetlen állott a lét próbái között és a hősi türelemért nemsokára feltévé emelt fejére az idők igazságos keze a győzelem cserkoszorúját. Mert hiába való volt a hatalom minden erőszakos mestersége. Hiába bérelte fel a vásárolható szellemek zsoldos hadát. Deák a jog és igazság gyémánt-paizsával állott a megtámadott nemzeti jog és alkotmány védelmére és e paizsról visszahullott a jog és történelem ferdítésének minden mérge, nyila. Lustkandl irodalmi merénylete a magyar alkotmány ellen Deák szellemétől megkapta a kihívott halálos csapást, a nemzeti jog és alkotmány pedig kapott Deák »adalékában« egy evangéliumot, mely míg a nemzet nemzet marad, szent könyve marad a nemzeti hitvallásnak és az alkotmány védelmének.

Túl a Lajtán kétségbeesve látták a nemzet rendületlen szilárdságát, látták, hogy a hegy nem mozdul és mit lehetett tenniök, minthogy ők menjenek a hegyhez. A centralisation! Bécsben

is rossz szelek jártak már. A birodalmi tanácsban magában is ostromtüzeknek volt kitéve. És Bécs kormányfőrfiai, kik azt mondták, hogy várhatnak, nem várhattak tovább. A kiéheztetés politikájának emberei egyszerre csak elkezdenek Deák ajtaján kopogtatni kenyérért, segítségért, jó tanácsért.

Deák pedig érkezettnek látta az időt felemelni a nemzet szavát, de nem a kormány szócsövén át, hanem egyenesen a királyhoz intézve. Megírta a híres húsvéti cikket és csinált a nemzetnek olyan húsvéti ünnepet, a milyen csak kevés fordul elő egy nemzet életében. Ez volt aztán igazán a feltámadás ünnepe!

Tanúnak hívja fel a történelmet,, mely megmondja, hogy a magyar mindig hű volt királyához és a hazához, és ha viszály volt a közös fejedelem népei között, e viszály tüzét mindig Bécsben élesztették, a magyar pedig akkor is törhetlenül állott a haza és trón iránti hűségben, midőn 1809-ben egy hatalmas császár a magyar nemzetet elszakadásra szólította fel. Ha a magyar nem lett volna; ha meg nem választja 1527-ben Ferdinándot királyának; ha 1740-ben, midőn Maria Terézia sírva fordult a nemzet hűségéhez és segedelméhez, a magyar fel nem kel a trón és birodalom védelmére, megállott volna-e birodalom úgy, a mint megállott!

A magyar tehát nem-veszedelme, de őre és biztossága volt a birodalomnak mindig. Es most sem óhajt egyebet, mint elvett jogai és alkotmánya visszaállítását, mint a *pragmatica sanctio*ban letett népszövetség törvényes fentartását és ez alapon szívesen nyújt kezét a Lajtántúli országokkal való méltányos és igazságos kibékülésre. E végből bizalommal fordul a fejedelemhez magához; mert a múltban is, midőn a fejedelem osztrák tanácsosai annyi viszályt támasztottak a birodalom népei között »mindig a fejedelmeknek lelkiismeretes igazsága és mélyebb belátása orvosolta a bajt, állította helyre ismét a bizalmat és ragaszkodást«.

Az őszinte, nyílt szó szívére hatott a fejedelemnek, hű népe iránt megindult az atyai érzés és midőn az országos gazdasági egyesület kiállítására meghívta, lejött a király szóba állott népe vezérfiaival, megismerkedett hű és szerető népeivel és ez az ismerkedés eloszlatta azt a légkört, mely eddig fejedelmi szívére nyomasztólag nehezült. Igaz és hű ajkáról igazságot hallhatott valahára és az igazságra igazsággal, a szeretetre jósággal felelt Schmerling úr kezéből rövid időn kivette a kormány gyepelőit, átadta Belcredinek és Majlátnak, azután pedig 1865 December 14-én megnyitotta újból az országgyűlést.

Ő felsége bizalommal és jóakarattal fordult hű népéhez, a trónbeszédben maga elítéli a jogvesztés elvét, realép a Deák által hangsúlyozott *pragmatica sanctio* alapjára, és így megnyitotta a dicső korszakot, midőn a király és nemzet a közös törvény szerit alapján újból egymásmellé állnak és a bizalom és méltányosság szellemében egyesült erővel megalkotják a törvényeket, melyek nemcsak a fejedelmet és nemzetet, hanem a monarchia minden népeit az egység lánczán forraszták egybe. Ezen törvényekhez az eszmét, az alapot, a tervet Deák szelleme adta, sőt tevékeny keze folyvást részt vett a kivitel technikai munkájában is. Ezen alkotás nagyságában emelkedik fel Deák egész pyramidalis nagysága. Mesteri keze a kiegyezés nagy művében titáni feladatot oldott meg, oly feladatot, melyhez még eddig élet és tudomány hasztalan keresték a bölcsesség kövét Legislegsajátabb alkotása e mű Deáknak, melyen egyesülve és megvalósulva van nagy lelkének és nemes jellemének minden szép vonása. Ott van alapkönek a törvényes alkotmány és a szerződések szentsége – a *pragmatica sanctio*. Oszlopai a közjogi épületnek a méltányosság és igazság, mely egyenlő jogot és kötelességet oszt a birodalom népei között, egyenlő alkotmányt követel és szerez a Lajtán túl élő néptestvéreknek is, a kikkel mint szabad nemzet szabad nemzettel megegyezik azon közös viszonyok rendezésére nézve is, mely viszonyok számai a közös együttélés és a közös biztonság érdegyökeréből sarjadzanak. Kész a törvényesség határain túl is vállat nyújtani a néptestvérek terheinek viselésére, hogy az összehalmozott terhek súlya alatt össze ne roskadjon a birodalom és vele együtt hazánk.

Szóval: szelleme hatalmával lerakja a birodalom és hazánk újjáéledésének, biztos fennmaradásának és előrehaladásának erős sarkköveit, és szíve nemességével bizalmat ébreszt, összetartásra, ad ösztönt a monarchia népei között.

Az ő politikája »nem a kockázatos merészség politikája, hanem az óvatosságé, nem félénk, hanem erőnkhez és helyzetünkhöz van mérve«. Közdolgok intézésében szerette a szilárdsággal párosult óvatosságot; mert úgy gondolkozott, hogy »önsorsunkról magunk rendelkezhetünk, s ha kockára tesszük azt, önmagunk szenvedjük kárát. De mások sorsát, mit a bizalom hitünkre bízott, a haza sorsát, mely becsebb előttünk saját életünknel, féltünk kell minden veszélytől, s a szeretet óvatosságával kell azt megőriznünk; kockázthatunk mindent a hazáért, de a hazát kockázthatunk nem szabad«.

Ily óvatos gonddal szerezte vissza Deák nemzetének, a kor szelleme által megíjított ősi alkotmányt; kiegyezkedett a monarchia test vérnépeivel, feltette a király fejére a szent koronát és megindította a nemzeti életet a haladás útján.

E kiegyezési mű Deáknak legnagyobb alkotása, horderejében messze túl hat a birodalom határain, eszméket és mintát nyújt a kornak, nagy alakulások magvait hinti el a népek életébe és ezért e műnek világtörténelmi súlya van.

S mikor a nagy alkotás be van tetőzve, a mester félrelép, mintha látni akarná: vájjon egyenesen, szilárdan áll-e az alkotmány; még itt-ott meg-megtámogatja, midőn támadások intéztek ellene; de a kormány rúdját másoknak engedi át, hogy ő rajta ne gázhasson a közélet meg-megbotló lába; hanem a még nem szilárd közélet hullámszásában fel- és letűnedező kormányok felett sértetlen épségben legyen egy hatalom, mely minden ellenszegülő áramlaton keresztül vezesse az épen csak elindult államhajót s mi alatt lassan-lassan beledzöngjenek a kormányosok az elemi küzdelembe.

1873. Junius 28-án még egyszer bemegy a nemzeti törvényhozás templomiba. Szót emel az állam és egyház kölcsönviszonya kérdésében és szavaiból mint mindig a bölcsesség beszél. E beszéd nagy életének utolsó nagy tette és ragyogó zárköve a fényes pályának, melyet oly dicsőn futott meg.

Hangja olyan mint az atya hangja, a ki búcsút vesz nagy út előtt gyermekeitől. A jelenben beszél, de a jövő dolgát rendezi és a jövőnek szól. Mintha végrendelkeznék: örökül reánk hagyja szellemét, bölcs tanácsokat ad – a béke áldását kívánja nemzetének, aztán elhagyja e törvényhozás templomát és nem tér vissza többé. Még csak azt várja meg, hogy a pártokra bomlott nemzett egy szívvel – lélekkel fogadja hagyományát és reálépjen a kiegyezés erős alapjára. Megéri a nagy egységet, a nagy pártok egygyé forradását, erős kezekben tudja az ország kormányát, s aztán munkája befejezve, küldetése lejár, a földi pályáról lelép, hogy a halál lépcsőjén felemelkedjék az örökkévalóság egébe. A történelem nemtője megjelen ravatalánál, az örök élet jogán reáteszi a dicsőültre kezét és ércztáblájára bevési a kitörülhetlen ítéletet: halhatatlan!

És eljön ravatalához a kegyelet angyala koszorúval mind a két kezében. Nagy gyászában fátyolt ölt a nemzet. A nemzet felséges anyja térdre hull a nagy jótevő hamvainál, fohászra emelkedik magasztos lelke szárnyain és királynéja után imát rebeg az egész nemzet. A hódolat és kegyelet messze földön egyesíti a népek szívét és eljönnek a népek követői fátyolba öltözve és koszorúkat hozva. De eljön a dicsőség angyala is, megadni a nyugvó hősnek a végtiszteletet: feje fölé kitűzi a győzelem lobogóit és diadalmenettel kíséri ki a gyászos diszt öltött nemzet nagy vezérét az örök álom csendes birodalmába. A hálás nemzet kegyelettel jegyzi fel érdemeit és törvényben örökíti meg nagy férfiai emlékét.

Hamvainak templomot emel a nemzet kegyelete, hálája és az örök nyugalom hajlékához kész szívvel hordja az épületköveket a nemzet apraja-nagya kegyeletes adományaiban.

A dicsőnek már csak emléke él lelkünkben. A fényes valóság eltűnt és a nagy alak immár a történelemé. Élete a távlatból nézve egy felséges tájkép. A fényes életpálya mint egy tündöklő

gyémántfolyam vonul el szemeink előtt elárasztva sugárral és megtermékenyítve a történelmi tájat, melyen átszövődik. Benne versenyre kell az ember, a polgár, az államférfi, a szónok, a vezér, az író nagysága. Es nem tudjuk az ember szelíd, jó szívének, a polgár törvénytiszteletének és hazaszeretetének, az államférfiú lélek magosságának, az egyszerűen nemes szónoknak vagy a körüllátó óvatos vezérnek, a ki soha csatát nem vesztett, mert mindig szervezni tudta a diadalt, – kétkedve állunk ennyi versenyző nagy tulajdon előtt és nem tudjuk: melyiknek nyújtjuk a babérkoszorút.

De tudjuk azt, hogy jelleme gyémántszta, honszerelme magasan lángoló, az igazság előtte a legszentebb élettörvényes ha küzd a népjogért, alkotmányért, ez erkölcsi küzdelemben törhetlen fegyvere mindig: a törvény.

Tudjuk azt, hogy lélekerejét a kétség soha nem verte le; de a lelkesedés túlheve sem ragadta el. Ő egyaránt ura volt az elemnek, mely belsejében hullámozott, de parancsolt a tengernek is, mely körülötte háborgott. Álláspontján, mely soha más nem volt, mint a jog és igazság, megmaradt minden vészek között nyugodtan, rendíthetlenül, diadalmas méltósággal. Zivataros időkben, midőn e hazában a jók élete földönfutóvá lett, nem rejtőzött el, hanem emelt fővel járt, még az önkény és erőszak sem nyúlhatott hódolatot parancsoló lénye felségéhez. Jelleme mintha tiszta aczélből lett volna: vaserélylyel tudta kifárasztani az ellenfelet; s bárha a küzdelem mezején ellenállhatlan hatalommal szállt síkra az ellenséggel; ő Jupiter még sem volt soha, aki villámokat szór a birkózó elemek harczába, hogy tűzre tüzet gyújtson; az ő hatalma mindig a fék, a korlát, a mérséklés, a tekintet, az engesztelés hatalma volt. Ő nem cherub, a mely lángoló karddal veri ki az embereket paradicsomaiból, hanem tárt karú békeangyal, a ki minden háborgónak megnyitná a béke és üdv országát. Sebeket kötni és hegeszteni, nem sebeket ütni és szaggatni volt szelíd lelkének kedves munkája. A galamblélek nem lakhatott egy vidéken a kebel sólymaival és lelke oly bűvös összhangban állott kedélyével, hogy minden tette maga az élő harmónia.

Mint államférfi rendkívüli elmeélel tudta felismerni a kedvező alkalmakat. Senki nem tudta annyira: mikor minek van ideje, mint Ő. A célok szabatos kitűzésében, az eszközök alkalmas megválasztásában nagyobb ereje senkinek nem volt. A mit tett erőnkhez mérve tette; de azt tette aztán a férfiúi lélek minden erejével. Útjáról, mely mindig egyenes volt, le nem téríthette semmi hatalom, nyugalmát meg nem zavarhatta semmi váratlan esemény. Van rá elég példa, hogy midőn az egész országgyűlés tanácsot és irányt vesztett, rendületlen léleknyugalma és minden bonyodalom megoldására képes bölcsesége néhány találó szóval lecsendesíté a zavart és megmutatta a biztos irányt. Ha szólott szónoklata olyan volt, mint a tiszta napsugár: világos és meleg. De az ő szelleme nem az a förrővi nap, mely perzsel, hanem a mérsékelt ég szelíd sugara, mely melegít; nem izzó nyári verőfény, mely tikkaszt, hanem derűs tavaszi napsugár, mely éleszt, emel, üdít és megtermékenyít.

A szó kristálytisztán áradt ajkairól. Soha nem kereste a kifejezéseket: gondolatainak tisztasága és érzelmeinek hőisége mindig megtalálta a tiszta és meleg hangokat. Szerette a példalózást és példáit mindig az életből vagy a történelemből vette. Modora nemes egyszerűségében, parancsoló tisztaságában. Szelleme nem csapong a felhők magasságában, de emel a cél magassága felé, hangulata nem fellengős, de emelkedett. Minden nagy beszéde egy természetes csataterv. Midenekelőtt konstatálja a tényállást, tisztán kifejti a kérdést és megszilárdítja a talajt, melyen áll és a melyen vezényel; azután szabatosan kijelöli a célt, megszabja az eszközöket és mikor a felszerelésekkel készen áll, akkor egy közérvényű elvet állít fel kiinduló pontnak. És aztán megindul ellenállhatlan logikájának dönthe-tetlen sora a természetes következés lánczolatossá csatarendjében. És ha már beszéde folyamatában egy-egy célponthoz elért, megmegállapodik, de nem hogy csupán pihenőt tartson e nyugpontokon, hanem hogy az elfoglalt positiót megerősítse és arra támaszkodva bizton haladhasson tovább. Egy-egy világos elvet állít fel, melyből tovább fűződik eszmemenete. Például: az uralkodás végcélja nem lehet a hatalom nagysága, a hatalom csak

eszköz, végezel a népek boldogítása, így emelkedik lépésről-lépésre feljebb az elvek és igazságok fokozatos lépcsőjén. Ugy hogy mikor beszéde végére ér: meg van hódítva minden pont, erődítvényekkel van rakva a terület és győzelmi lobogó leng a magaslaton. Ő nem hanggal működik, hanem érvekkel, nem túlharsog, hanem eleméz és bizonyít, nem lever, hanem meggyőz.

Nagy ereje van egyes tételek alkalomszerű felállításában, mely tételek a mellett, hogy tiszta igazságot tartalmaznak, oly átlátszó és egyszerű nyelven vannak mondva, hogy mindenki egy pillanatra megérti, elfogadja, sőt mint a régi klasszikusok örökszép mondásait, közmondásként használja. Például: A mit a hatalom erővel vészen el a néptől, az idők folytában visszaszerezhető: de a mit a nép önkényt felad, az veszve van vagy csak jó szerencse adhatja vissza megint.

Taglalásaiban mintha a szívekből szedné ki az érzést és mintha belátna a lelkek rejtett világába, annyira általános igazságokat mond, oly valódi érzésnek ad kifejezést. Mindenki érzi, hogy hangja az ő vágyódását fejezi ki és örömmel hallja, hogy oly tiszta, szép nyelven folynak saját eszméi. Ezért forr vele össze érzésben minden szív, eszmében minden lélek. És ő igazán hadvezér. Megmondja a tervet, kiosztja a parancsokat. Mindenkit helyére állít és azután megadja a jelt az indulásra. Apró csatározásokba nem vegyül. Ő a magaslaton allés commandiroz; de a viadalban működni hagy minden erőt és örül azon, ha minél több harcos szerez győzelmi jeleket. Ezért ő hozzá a tábort nemcsak a hatalom tiszlete, hanem a szeretet köteléke is fűzi és nem csuda, ha minden vitéz tűzbe menne értté.

Ilyen ő mint államférfi, szónok és vezér. Nagy bölcs, rettenthetlen katona, tetőtől talpig – férfi.

Szíve pedig egy gyermek szíve: szelíd, emberszerető, családias, derűs, adomakedvelő. Hü és igaz, mint barát, jótékony mint emberbarát, felölel és támogat minden üdvös célt; szereti a társaságot és eljátszadozik a kis gyermekekkel. Életmódja, ruházata egyszerű, tiszta, nemes, változatlan, mint jelleme. Igényei nincsenek. A mi je az élet szükségletein felül marad, azt a szegényeknek adja. Ő nem gazdag; de mégis gazdagabb, mint a világ, minden ura. Ő mindenkinek ad valami jót: neki nincs hatalom, mely adhatna valamit. Kitüntetés, rangot, állást soha nem fogadott el. Legnagyobb kitüntetés rá nézve, hogy a fejedelmi család atyjának nevezi, az egyetlen gyémánt, mely mellét ékíti, az a könyecsepp, mely a ravatalon nemes szívére hullott az imázó királyné szeméből; minden éke, boldogsága: nemzetének hü szeretete.

Mint polgár örök idők példán y képe. Hü a fejedelemhez, a törvényhez, az alkotmányhoz, hü a hazához és egész életét nemzete javának szentelte. Törvény és igazság voltak az ő szentségei, melyeket ő nemcsak tisztelt, hanem tisztelni kényszerített; mert hajthatatlan volt a törvény védelmében és érvényesítésében.

Író is volt Deák. Es ha nem a mennyiség, hanem a minőség szerint mérlegeljük a szellemi termékek súlyát: akkor Deák nagy író volt. Ő nem sokat, hanem nagyot írt. De sőt ha nem a keze Írását, hanem azt vesszük, a mit szelleme írt: akkor Deák sokat is, nagyon sokat is írt. Ő nem írt csak törvénykönyveket és államszerződéseket, eszméivel, tetteivel, alkotásaival tele töltött egy nagy könyvet, melynek méltóbb címe alig lehet, mint e két szó: Deák kora.

Szellemének írógépe, kezei mindenfelé voltak, a hova csak egy szikrája elhatott lelke szent tüzének De nemcsak. Ő író is volt a szó szoros értelmében Említsek-e többet, mint remek követjelentéseit, említsem-e mintaszerű feliratait, avagy említsem-e azt a nagy művet, melyben nemcsak Lustkandl fegyvereit porrá törte, hanem gyémántpaizst emelt a magyar jog és alkotmány örök védelmére; vagy nem élne-e örökké emléke annak a híres húsvétii cikknek, melylyel Deák oly nagy ünnepnapot szerzett nemzetének?

Mindannyi irodalmi remek. Es ha az az írás az igazi írás, mely ezer más írást, egy egész irodalmat teremt és történelmet alkot: akkor Deák nemcsak írt, de sokat írt, az ő az írása megannyi nagy tett, megannyi történelmi esemény.

De ki meríthetné ki azt a kérdést, hogy mi volt Deák? E néhány vonás, melyek élete fénypontjaiból lövellnek ki, csak egyes sugarak; de az egész fényalak teljes, hű megörökítése a történelem geniusának ecsetére vár. Azonban e néhány kegyeletes vonás is bőven megmondja: mi volt nekünk Deák? A mienk volt ő mindenekelőtt. Nemzetünk gondviselője, jogaink őre, törvényeink alkotója, közéletünk vezére, a trón oszlopa, a haza és a magyar faj dísze.

De nemcsak a mienk volt ő. Oly nagy alakra mint Deák, kinek szelleme, alkotása kihat az élet minden mezejére és példájával áthat az országok határain nem lehet a szakszerűség szűk és a nemzetiség kizárólagos mértékét alkalmazni.

Deák tesz és munkáján megindul a cselekvések sora minden téren. Felszabadulnak a lenyűgözött erők; feléled a vállalkozó szellem. És míg az állam jogéletét rendezzi vagy iskolákat emel a szellemi világosságaak: az alatt a szántóvető kettős iparral hasgatja földein a kenyértermő barázdát; a műhelyekben kong, pezseg a szorgos munka; gyárak keletkeznek és az ezerkarú gép halomra készíti a nemesített javak bőségét; utak épülnek kőből, téglából, vasból, melyeken hatványozott élet lüktet. Szépülnek a városok, községek; javul, nemesül az emberek élete, erkölcse.

A hazában, a hol sok helyütt idegen volt a honfi nem régen még, az édes anyanyelv dallamos lejtése cseng rokonajkáról. A magyar úrrá lett saját hajlékában. Tűzhelyein nem az idegen nép tanyáz, zsarolva, kormányozva a ház gazdáját magát; hanem nemzeti kéz tartja és vezeti az országos kormány gyeplőit, és saját fiaink bíraskodnak véreink tettei felett nemzeti erkölcs és szokások, honi törvények szerint. A nemzeti szellem visszatért a keserű száműzetésből és elfoglalta fejedelmi helyét a trónon csak úgy, mint a nép lelkiületében. Van a nemzetnek koronás feje. Van anyja a nemzetnek, mely nem árva többé. A gondviselés áldja meg a nemzet felséges szüleit! Van büszke, díszes, életerős szíve a hazának: a főváros ma már valóban magyar főváros, a hol a nemzeti hangot nem értő szülőket, gyermekeik tanítják az anyanyelvre, és utcáink, tereink, házaink, a hol csak a kisdedek beszédes nyelve dadog, a nemzeti nyelv iskoláivá emelkedtek. A nemzedéket, mely most fakadt és nő, érett korában nem lesz szükség magyar nyelvre, magyar erkölcsre tanítani,

Ha 1867 óta iskoláink száma nagyra nőtt; ha népünk között az elemi műveltség 40%-ról 67%-ra emelkedett; ha a rend és jogélet annyira szilárdult, hogy ma már ázsiai hírként vennők a nemrég mindennapos postakirablásokat és sírfölszaggatásokat; ha látjuk hogy a nemzet utain, épületein nem pusztán idegen kéz dolgozik és keres kincseket, hanem ott látjuk mérni, építeni, alkotni a hazai erőt és elmét; ha itt a szőke Duna balpartján, bár szűk bérketreczbe szorulva, de mégis 8-900 növendéknek szellemi tápot nyújtva, munkálni, emelkedni látjuk hazánk egyetlen műegyetemét; és ha látjuk, hogy a közszellem oly hatalmasan hajlik a reális térre, hogy 1867-be még csak 300, ma már közel 900 polgár keresi a technikai műveltséget e szerény falak közt: a háttérből mindenünnen kimagasul Deák dicső szelleme, a mely megalkotta a nemzeti ébredés és cselekvés legújabb korát. Az ő műve, hogy egyességben élünk történelmi néptestvéreinkkel. Az ő műve, hogy nemzetünk szavának súlya van újból a népek tanácsában. Az ő műve, hogy megnyílt a pálya és hogy megindulhatott az alkotások munkája minden téren. Az ő szelleme rendezti közéletünket; az ő lelke neveli a népet. O növelte nagyra az intézetet, a hol a nemzet gyermekei tanulnak utat, hidat, hajlékokat építeni és felmérni a földet, melynek kincsei megmérhetlenek. És az ő szelleme vezet benünket tovább is. Lelkének fénye kísér minden ösvényén az életnek, a hol csak a munka, a becsület és az igazság jár.

De nem ítélné meg Deák nemzeti mérték szerint sem. E mérték kicsiny ő hozzá. Deáknak mértéke az – emberiség. Valamint azon erények és igazságok, melyeknek Deák élő megtestesülése volt, nem csupán nemzeti erények és igazságok: úgy Deák példája és hatása is világraszóló. Viszályban élő néptestvéreket kiegyeztetni; igazságot osztani valamely mozaikállam népelemei között; a férfiúi cselekvés szabályává tenni a mérsékletet és

méltányosságot; törhetlenné tenni a jellemet a jog és igazság békés, de hajthatatlan követésében; nem aljasítani soha áruvá a becsületet és hazafiságot; ha küzdeni kell, nem ismerni a gyűlölet szenvedélyét; de erénynyé emelni még elleneink emberies kíméletét is; áldozni egész életen át nemzetnek és emberiségnek és imádsággá magasztosítani a hazaszeretetet: eszmények, melyek nemcsak a magyar szívhez szólnak, hanem követésre hívják az emberiség egyetemét; és az apostol, ki e tanoknak szentelé nagy életét, a magyar Deák nemcsak a magyaré, hanem mint erényei és igazságai – az emberiségé!

Ezek az eszmények állanak Deák felséges alakjábau előttünk és az emberiség szeme előtt. Ez az a példánykép, melyet becsülnünk és követnünk kegyeletes szent kötelesség. Ezt a szobrot, képet kell felemelnünk oltárainkra: a templomba, hadd tanítson az erény, az erkölcs, a becsület hitágazataira; a törvényhozásba, hol bölcsesége legyen tanácsadó és mérséklete fékezze a szilaj szenvedélyeket; egyleti termeinkbe, hadd tanítson polgári erényekre és kötelemekre; házainkba, hadd legyen patriarchája a nemes kötelékeiben megújuló és élveiben tiszta családi életnek; és állítsuk oda képét lelkünk közepébe, hogy majd ha az idők vihara fergeteget hoz és keblünk tengerén hullámok háborognak: legyen világító tornyunk, melynek fénysugara bevezet a biztos révbe és nem engedi összetörni élethajónkat a vészek szirtéin.

És most vegyük elő a koszorút, melyet érzelmeink füzéréből a kegyelet kötött, koszorúzzuk meg a szent hamvakat De kérdem: milyen koszorú illeti meg Deák homlokát? A glóriát, melyet dicső tetteivel önmagának készített, felteszi halántékára a történet geniusának méltó keze. A mi koszorúnkak más értelme vagyon. A Caesar halántékát, a ki vérmezőkön szerzé babérait, övezheti aranykorona; a nép atyját, ki csak áldást természetette földön, koszorúzzuk meg mint Cerest, búzakalászokkal; övezze szelíd, jó fejét az általa adott béke pálmaága és fűzzünk emlékére szívünk érzelmeiből nefelejs-koszorút.

Magasztos árnya az elköltözöttnek, fogadd hálánk és kegyeletünk szerény, de szíves adóját: vedd kegyesen a megemlékezés szerény koszorúját, melyet áldó szívvel tesznek hamvaiddra hü gyermekeid. Te neked, ki békét, szeretetet, áldást árasztál a földön, legyen enyhe a nyugalom, adjon örök békét az ég!

Arra tanítád nemzetedet egykor, hogy teljesítse kötelességét. Emelkedjünk fel a kegyelet e szent ünnepélyén erős határozatra és itt, e Pantheonban, melynek oltáraitól egy évezred során át néznek le reánk nemzetünk halhatatlanai, tegyünk ünnepélyes szent fogadást. E szent hamvakra fogadjuk, hogy követni fogjuk a dicső nyomdokokat. Dolgozni fogunk két kézzel, ernyedetlen lélekkel magunk, hazánk, az emberiség javán, miként Deák dolgozott. Hűségünk megingatlan marad törvény, Király, haza s a becsület iránt. Vészek idején csüggedni nem fogunk soha király, jog és haza védelmében; mert a csügedés halál. Előttünk nyitva áll a tér, a dicső példa hív, int a vezéri szó: haladjunk előre a pályán: teljesítsük kötelességünket!